

Ivica Miškulin

(Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb)

„PRIBIĆEVIĆEVI LJUDI“ – SAMOSTALNA DEMOKRATSKA STRANKA U SLAVONIJI I SRIJEMU 1924.-1929.

UDK 329.14(497.5 Slavonija)“1924/1929“

329.14(497.5 Srijem)“1924/1929“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. 3. 2015.

U radu autor analizira djelovanje Samostalne demokratske stranke (SDS) u Slavoniji i Srijemu 1924.-1929. Čitatelj se upućuje na okolnosti nastanka stranke, ustroj stranačke infrastrukture, etničku i socijalnu strukturu, tisak te rezultate na parlamentarnim, oblasnim i lokalnim izborima. SDS je, usprkos isticanju unitarističke dogme o jedinstvenom jugoslavenskom narodu, počivao na podršci srpskih birača i nalazio se u stalnom nadmetanju s radikalima za poziciju najjače srpske stranke slavonsko-srijemskog prostora.

Ključne riječi: Samostalna demokratska stranka (SDS), Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), Slavonija, Srijem, politički život

„Jedan veliki razlog što nas Radićevci napadaju jeste i taj što smo prema njima nepopustljivi i što tražimo da se sasvim odreknu svog republikanstva i programa da su Hrvati neki zaseban narod od Srba.“

Branko Vukdragović, predsjednik mjesnog odbora Samostalne demokratske stranke u Klokočeviku (kotar Brod na Savi), siječanj 1925.

„I mi samostalci, napose Srbi prečanskih krajeva duboko i iskreno saosećamo u ovoj velikoj boli braće Hrvata, učvršćujući historijski amanet, da samo u slozi i ljubavi, rame uz rame, srce uz srce, združeni i vjerni možemo koracati k sreći, napredku i ljepšoj budućnosti našega naroda i otadžbine.“

Milan Stijić, predsjednik Kluba Samostalne demokratske stranke u Osijeku, kolovoz 1928.

Uvod

Od nastanka 1919. Demokratska stranka (DS) je bila obilježena heterogenošću. Grupe koje su je činile (predratne političke stranke i druge skupine) razlikovale su se poviješću, tradicijom, programatskim preokupacijama i područjem djelovanja. Ono što ih je, pak, povezivalo bilo je u nejednakim stupnjevima disperzirano tumačenje i privrženost ideji unitarizma ili narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno različita gledanja na stupanj upravne centralizacije Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Unutarnja sukobljavanja u DS-u u početku nisu uzrokovala raskole u stranci, ponajviše stoga što su demokrati bili u ulozi jednog od temeljnih oslonaca režima. No, kako su unitaristička ideologija i centralistička praksa s vremenom dovodili do sve izraženijeg nezadovoljstva u državi, tako je rasla i kriza unutar DS-a. Središnja os podjele unutar DS-a slijedila je sukob do kojeg je došlo između predsjednika stranke, srbijanskog političara Ljubomira Davidovića, i najutjecajnijeg stranačkog prvaka, Srbina iz Hrvatske, Svetozara Pribičevića. Za razliku od Davidovića, kojem je uvijek prvi cilj bila prevaga nad Narodnom radikalnom strankom (NRS) i koji je stoga bio skloniji pragmatičnijem pristupu prema protivnicima unitarizma i centralizma (jer su predstavljali potencijalne saveznike u borbi s radikalima), Pribičević je bio zagovornik beskompromisne politike prema opoziciji, u prvom redu onoj hrvatskoj, predvođenoj Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom (HRSS), odnosno Hrvatskom seljačkom strankom (HSS) Stjepana Radića i Vlatka Mačeka. U ožujku 1924. Davidovićeve grupa, zajedno s drugim opozicijskim strankama, a uz oslonac na HRSS, zaprijetila je rušenjem zajedničke radikalno-demokratske vlade. U tom trenutku, Pribičević se potajno dogovara s radikalima i istupa iz DS-a. Početkom travnja iste godine Pribičevićeva grupa poslanika u Narodnoj skupštini organizira se u poseban poslanički klub (Samostalno-demokratski klub), a ubrzo dolazi i do osnivanja nove stranke koja se nazvala Samostalna demokratska stranka (SDS).¹

U ovom radu analizirat će se djelovanje SDS-a na području Slavonije i Srijema² u razdoblju 1924.-1929., odnosno do uvođenja režima diktature. Na-

¹ Usp. Ljubo Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji /1928 – 1936/* (Zagreb, 1973), 2-11; Branimir Gligorić, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd, 1970), 29-76, 247-266, 353-365; Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranački vođa, emigrant* (Zagreb, 1995), 70-122.

² U ovom radu *slavonsko-srijemski prostor* (ili *Slavonija i Srijem*) definira se kao područje Požeške (kotarevi Brod na Savi, Daruvar, Nova Gradiška, Novska, Pakrac i Požega), Virovitičke (kotarevi Valpovo, Virovitica, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Osijek i Slatina) i Srijemske županije (kotarevi Vinkovci, Vukovar, Županja, Zemun, Ilok, Irig, Mitrovica, Ruma, Stara Pazova i Šid), odnosno, od 1922., *Osječke* (nastala objedinjavanjem Požeške i Virovitičke županije, čemu je pridodan dio nekadašnje Bjelovarsko-križevačke županije, odnosno kotarevi Bjelovar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Koprivnica i Kutina) i *Srijemske oblasti* (čije

vedeno podrazumijeva ustanovljenje etničke i socijalne strukture, političkih i parapolitičkih oblika organiziranja stranačkog članstva i pristaša, djelovanje mjesnih i regionalnih organizacija stranke u političkim sučeljavanjima (parlamentarni, oblasni i lokalni izbori) te odjeke koje su na slavonsko-srijemske organizacije SDS-a imala događanja na državnoj političkoj pozornici. Radom se, nadalje, namjeravaju dopuniti već postojeća istraživanja političkog djelovanja SDS-a koja, slično kao i kad se radi o drugim političkim strankama monarhističke jugoslavenske države, počesto neopravdano izostavljaju djelovanja na regionalnim razinama.

Pojava Samostalne demokratske stranke u Slavoniji i Srijemu

Etnička, vjerska i lingvistička heterogenost slavonsko-srijemskog prostora predstavljala je gotovo istovjetan izazov za novonastali SDS, kao što je bio i za nekadašnje jedinstvene demokrate. Naime, stranka koja se predstavljala kao jedini, podjednako autohtoni i beskompromisni, zagovornik ideologije narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, kada je riječ o Slavoniji i Srijemu, djelovala je u prostoru na kojemu su izmiješani živjeli Hrvati, Srbi, Česi, Slovaci, Nijemci, Mađari, Rusini, Talijani, Židovi i drugi. Hrvati i Srbi činili su većinu stanovništva: prvi na području Požeške i Virovitičke županije, a potonji na području Srijemske županije. Treba napomenuti kako navedeni zaključak proizlazi iz popisa stanovništva 1921., koji nije poznao izjašnjavanje prema etničkoj pripadnosti (umjesto toga, kategorije izjašnjavanja bile su vjeroispovijest i materinji jezik). Zato se brojnost Hrvata i Srba može u najboljem slučaju tek približno odrediti: primjerice, Srba, na način da se zaključi kako su osobe koje su se izjasnile kao pravoslavci *u većini* Srbi. No, i manjine su bile brojne pa je, ukoliko pretpostavimo da se glavnina manjinskog stanovništva ipak nije izjasnila govornicima *hrvatsko-srpskog jezika*, vidljivo da ih je bilo više od četvrt milijuna. Ipak, s prilično velikim stupnjem sigurnosti može se zaključiti kako je SDS podršku očekivao ponajviše iz redova Hrvata i Srba. Stoga je brojnost hrvatskog i srpskog stanovništva slavonsko-srijemskog prostora 1921., koja u visokom postotku odgovora točnom stanju, navedena u sljedećoj tablici (termini *rimokatolici*, *pravoslavni* i *Srba ili Hrvata*, u smislu materinjeg jezika, preuzeti su iz popisa):³

se područje podudaralo s područjem Srijemske županije). No, kako se rad SDS-a u Slavoniji i Srijemu analizira ponajviše na polju političkog djelovanja, onda su najvažnije teritorijalne jedinice tog djelovanja bili izborni okruzi. U tom smislu, područje *izbornih okruga Požeškog, Virovitičkog i Srijemskog* podudaralo se s područjem Požeške, Virovitičke i Srijemske županije. Stoga će dijelovi Bjelovarsko-križevačke županije koji su 1922. ušli u sastav Osječke oblasti, kao i Baranja (koja je ušla u sastav Novosadske oblasti), biti izuzeti iz opsega ovog rada.

³ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine* (Sarajevo, 1932), 258-263, 274-287; Usp. Sofija Božić, *Srbi u Hrvatskoj 1918 - 1929* (Beograd, 2008), 57-78.

Tablica 1.

Županija	Ukupno	Rimokatolici	Pravoslavni	Srba ili Hrvata
Požeška	277.752	196.494	69.396	227.281
Virovitička	286.448	223.857	50.386	207.067
Srijemska	450.893	202.333	202.357	328.311
Ukupno	1,015.093	622.684	322.139	762.659

Osnivanje SDS-a u Slavoniji i Srijemu istovjetno je načinu nastanka stranke drugdje u Kraljevini SHS. Tijekom ožujka, travnja i svibnja 1924. mjesne, općinske, kotarske i okružne (županijske) organizacije DS-a pratile su događanja u vrhu stranke koja su, kako je ranije navedeno, bila obilježena sukobljavanjima Davidovićevo i Pribičevićevog krila. Polarizacija na Davidovićeve i Pribičevićeve pristaše, prisutna od ranije, sada je zadobila oblik otvorenog nadmetanja za prevlast u lokalnim organizacijama stranke. Nakon što je Glavni odbor DS-a potkraj ožujka 1924. isključio Pribičevića i njegove pristaše, a oni samo dan kasnije osnovali novi poslanički klub u Narodnoj skupštini, otpočela je borba za stranačko članstvo.

Mjesni odbor DS-a iz Nove Gradiške vjerojatno je prva lokalna organizacija stranke na području Požeške županije koja je pristala uz Pribičevića: već 2. travnja 1924., dan poslije osnivanja samostalno-demokratskog kluba, otud mu je poslan telegram podrške.⁴ U Brodu na Savi Pribičevićeve pristaše teže su ovladale stranačkom organizacijom. Izvanredna skupština gradskog odbora održana je 5. travnja 1924., pri čemu se pokazalo kako je prisutna podjela na Pribičevićeve i Davidovićeve pristaše, ali i da postoji skupina koja je tražila da se sačekaju upute stranačkog vrha. No, nakon što je jedan Pribičevićev pristaša predložio glasovanje o rezoluciji kojom se odobrava osnivanje Samostalno-demokratskog kluba, davidovićevci i neopredijeljeni napustili su skupštinu. To je uvjetovalo konačnu pobjedu Pribičevićevih pristaša i stoga se spomenuta rezolucija može smatrati prvim javnim činom brodskih samostalnih demokrata.⁵ Dan kasnije i kotarski odbor stranke zaključio je da se „potpuno odobrava postupak Svetozara Pribičevića i drugova“.⁶ Drugdje su Pribičevićeve pristaše lakše ovladale lokalnim organizacijama stranke. Kotarski odbor DS-a u Požegi skupštinu je održao 25. travnja 1924., a njegov predsjednik Jovo Polovina nije imao mnogo problema s osiguranjem podrške Pribičeviću. U govoru je istaknuo kako se „nikako ne može odobriti kompromis ni s kim, koji ne priznaje naše državno i narodno jedinstvo pod našom slavnom dina-

⁴ „Za politiku samostalnih demokrata – Izvanredna glavna skupština mjesne organizacije u Brodu na Savi“, *Riječ* (Zagreb), god. 20/1924., br. 80, 3.

⁵ „Za politiku samostalnih demokrata“, *Riječ*, 20/1924, 83, 2-3.

⁶ „Za politiku samostalnih demokrata“, *Riječ*, 20/1924, 84, 1.

stijom Karadjordjevića⁷. Konačno, 28. travnja 1924. u Novoj Kapeli održana je okružna konferencija DS-a, na kojoj je jednoglasno odobren „postupak i rad samostalnih demokrata [...] s razloga, jer se u njemu vidi garancija za očuvanje narodnog i državnog jedinstva te provedbu vidovdanskog ustava i programa demokratske stranke [iz 1921.]“⁸. Čini se kako je otpor Davidovićevih pristaša posljednji slomljen u gradu Požegi. Tu je 4. svibnja 1924. održana sjednica „bivše mjesne organizacije Demokratske stranke“, na kojoj su „kod glasanja dobili samostalni demokrati blizu tri četvrtine glasova“⁹.

Jedino mjesto u Slavoniji i Srijemu u kojem su se Pribičevićeve pristaše sučelile s protivnikom izraženijeg državnog značaja i bliskim Davidovićevim suradnikom bila je Virovitička županija. Politički utjecaj Ivana Ribara, koji je pored ostalog vršio i dužnost predsjednika parlamenta Kraljevine SHS, svakako se može okarakterizirati čimbenikom na koji su Davidovićeve pristaše mogle računati. Ipak, početkom 1924. Ribar je bio uvelike marginaliziran političar u redovima virovitičke županijske organizacije DS-a. Primjerice, prilikom velike skupštine DS-a na kojoj se okupilo 204 delegata, održane u Osijeku 16. ožujka 1924., poseban pozdrav upućen je Pribičeviću. Ribar na skupštini nije imao značajnijeg istupa, a govorio je među posljednjima.¹⁰ Već idućeg dana, 17. ožujka 1924., prilikom sjednice mjesnog odbora stranke u Osijeku, Pribičevićeva većina uskratila mu je pravo govora. Prema Davidoviću i Ribaru sklonom zagrebačkom tjedniku *Slobodnoj tribuni*, skupština je pokazala da „90 posto osječkih demokrata čvrsto stoji za Pribičevićem i da ne odobrava Davidovićevu politiku“¹¹. Potkraj istog mjeseca županijski odbor stranke, sad čvrsto u rukama Pribičevićevih pristaša, izvijestio je javnost o formiranju prve koalicijske vlade radikala i samostalnih demokrata riječima: „mi čekamo potpunim povjerenjem razvoj događaja – uvjereni, da je narodna i državna budućnost U SIGURNIM RUKAMA“¹². Istovremeno, županijski je odbor stranke povjerenje Pribičeviću predstavio kao nužnu pomoć u teškim trenutcima za Kraljevinu SHS. Promašenim političkim kalkulacijama, kako je navedeno, radikali su umalo na vlast doveli osvjedočene neprijatelje države, odnosno Radića i njegovu stranku, što je u zadnji čas spriječio upravo DS, čiji

⁷ „Za politiku samostalnih demokrata – Požeški sreski odbor Demokratske stranke za politiku samostalnih demokrata“, *Riječ*, 20/1924, 100, 4.

⁸ „Za politiku samostalnih demokrata – Sve sreske organizacije i okružna organizacija požeške županije jednodušno za politiku g. Svetozara Pribičevića“, *Riječ*, 20/1924, 106, 2-3.

⁹ „Za politiku samostalnih demokrata – I grad Požega ogromnom većinom uz samostalne demokrate“, *Riječ*, 20/1924, 109, 2.

¹⁰ „Veličanstvena županijska skupština Demokratske Stranke u Osijeku“, *Jug* (Osijek), 7/1924, 12, 1-2.

¹¹ „Političke bilješke – Iz Pribičevićeva tabora“, *Slobodna tribuna* (Zagreb), 4/1924, 528, 2-3.

¹² „Država iznad svega!“, *Jug*, 7/1924, 13, 1.

je ulazak u vladu bio uvjetovan jamstvima da će „voditi politiku državnog i narodnog jedinstva“.¹³

Tijekom travnja i svibnja 1924. u kotarskim organizacijama DS-a Virovitičke županije dovršen je proces diferencijacije na pristaše novonastalog SDS-a i one koji su ostali vjerni Davidoviću (kako će se ubrzo ispostaviti, radilo se o manjini koja je nastavila djelovati pod imenom DS-a). Ipak, može se konstatirati kako su šire stranačko članstvo i druge pristaše morali biti zbunjeni svime. Stoga je županijski odbor (još uvijek) DS-a 10. travnja 1924. uputio posebnu poruku svim mjesnim odborima stranke. U poruci je istaknuto kako je na županijskoj skupštini stranke od 16. ožujka 1924. jednoglasno izraženo povjerenje onom dijelu stranke koji je beskompromisno zastupao koncept državnog i narodnog jedinstva. Kako su u međuvremenu davidovićeveci u Osijeku počeli izdavati svoje glasilo *Demokrat*, mjesni odbori stranke upozoreni su da je „jedini naš stranački organ 'Jug' [ubrzo i službeno glasilo SDS-a u Osječkoj oblasti]“, a čija je zadaća, „sa svim našim svesnim pristašama“, obrana „narodne“ dinastije Karadjordjević, Vidovdanskoj ustava te narodnog i državnog jedinstva.¹⁴ Pored toga, okružno tajništvo stranke u Osijeku najavilo je i slanje dodatnog pisma „strogo poverljive prirode“ koje će sadržavati „upute o našoj daljoj akciji“.¹⁵ Čini se kako su ove akcije urodile plodom pa su Pribičevićeve pristaše ubrzo krenule u preuzimanje kotarskih i mjesnih organizacija stranke. Već 13. travnja 1924. kotarski odbor DS-a u Valpovu izglasao je rezoluciju u kojoj je osuđeno Ribarovo djelovanje, izraženo povjerenje Samostalno-demokratskom klubu i zatraženo dosljedno izvršenje stranačkog programa.¹⁶ Dan kasnije, i kotarski odbor DS-a u Donjem Miholjcu bio je u rukama Pribičevićevih pristaša.¹⁷ Kotarski odbor DS-a u Virovitici izabrao je na skupštini održanoj 17. travnja iste godine novog predsjednika i uputio brzozjav podrške Pribičeviću.¹⁸ Ribarovo djelovanje ubrzo je osuđeno i na skupštini kotarskog odbora stranke u Slatini.¹⁹ U mjestu Kokočak, u kotaru Orahovica, Pribičevićeve pristaše su, pak, osudile Davidovićevo djelovanje koje, kako je navedeno, ide k stvaranju saveza s Radićem, koji „ne priznaje kralja ni otadžbine“, a uslijed čega je u stranci došlo do „izdajstva programa od strane onih, koji

¹³ „Našim biračima u virovitičkoj županiji“, *Jug*, 7/1924, 13, 1.

¹⁴ „Poruka županijskog odbora“, *Jug*, 7/1924, 15, 4.

¹⁵ „Iz Sekretarijata Demokratske stranke – Svim organizacijama Demokratske stranke u županiji“, *Jug*, 7/1924, 17, 3.

¹⁶ „Za politiku samostalnih demokrata – Kotarski zbor Demokratske stranke u Valpovu“, *Riječ*, 20/1924, 94, 2.

¹⁷ „Naši dopisi – Donji Miholjac“, *Jug*, 7/1924, 16, 4.

¹⁸ „Za politiku Svetozara Pribičevića“, *Jug*, 7/1924, 17, 2.

¹⁹ „Za politiku Svetozara Pribičevića – Slatina i slatinski kotar i ovoga puta su osvetlili svoj obraz, neka im je čast i hvala“, *Jug*, 7/1924, 19, 3.

su čistoću rada trebali najviše čuvati“.²⁰ Prva veća javna manifestacija nove stranke održana je 11. svibnja 1924. u Suhopolju, gdje je glavni govornik bio poslanik Prvislav Grisogono. U rezoluciji, koju je skupština u Suhopolju jednoglasno usvojila, osuđena je Davidovićeve taktika koja, kako je ocijenjeno, „ulazi u štetne kompromise i opasnu suradnju sa protudržavnim elementima, te time dovađa u opasnost interese Države i Narodne dinastije“.²¹

Već u ožujku 1924. Pribičevićeve pristaše preuzele su inicijativu u lokalnim organizacijama stranke na području Srijemske županije. Tako su, prema saznanjima kotarskog predstojnika u Županji, tamošnji „državotvorni elementi“ bili nezadovoljni odlukom Davidovića o ulasku u savez s opozicijskim strankama. U tom smislu, uputili su posebnu izjavu poslaniku Svetislavu Popoviću, u kojoj su ga upozorili kako se „ne slažu sa tim pothvatom demokratske stranke“.²² Prevlast Pribičevićevih pristaša potvrđena je na javnoj skupštini stranke održanoj u Zemunu početkom travnja 1924. U rezoluciji je „oduševljeno“ pozdravljen „patriotski korak iskrenih čuvara narodnog i državnog jedinstva“, a samom Popoviću, najjačem prvaku stranke na području Srijema, dana je podrška, ali uz uvjet da u daljnjem radu surađuje samo sa strankama koje djeluju na liniji Vidovdanskog ustava.²³ Ojačani prevlašću na županijskoj razini, lokalne Pribičevićeve pristaše nisu imale većih problema u preuzimanju mjesnih odbora stranke. Primjerice, mjesni odbor DS-a u Vinkovcima održao je sastanak 13. travnja 1924., prilikom čega se ispostavilo kako od 60 članova odbora samo devetorica podržavaju Davidovića.²⁴ Stoga su tijekom svibnja i lipnja iste godine uspostavljeni organizacijski uvjeti za osnivanje nove stranke na području Srijema. Prva skupština SDS-a u Vinkovcima održana je 4. svibnja 1924.²⁵ Početkom lipnja 1924. održana je osnivačka skupština SDS-a u Staroj Pazovi.²⁶

Prva konferencija SDS-a za Osječku oblast održana je 5. srpnja 1924. u Osijeku. Zaključeno je kako se rad na organizaciji stranke treba intenzivirati. U tom smislu, središnja uloga namijenjena je oblasnom tajništvu, koje

²⁰ „Za politiku samostalnih demokrata – Veliki narodni zbor za izborni srez Orahovica“, *Riječ*, 20/1924, 93, 2-3.

²¹ „Velika pobjeda demokratske misli u virovitičkoj županiji“, *Jug*, 7/1924., 20, 1-2.

²² Državni arhiv Vukovar – Ured u Vinkovcima, Kotarsko poglavarstvo Županja, Prezidencijalni spisi, Br. 99/1924., Sreski poglavar u Županji, Izveštaj od 9. marta 1924.

²³ „Za politiku samostalnih demokrata – Odobravanje srijemskih demokrata“, *Riječ*, 20/1924, 93, 2.

²⁴ „Naši dopisi – Vinkovci“, *Jug*, 7/1924, 16, 4.

²⁵ „Iz Sekretarijata Demokratske stranke – Skupština Samostalne Demokratske Stranke u Vinkovcima“, *Jug*, 7/1924, 19, 3.

²⁶ „Za politiku samostalnih demokrata – Organizacija samostalne demokratske stranke u Staroj Pazovi“, *Riječ*, 20/1924, 139, 3.

je preuzelo ulogu izvršnog organa stranke u oblasti. Stoga je odlučeno kako oblasno tajništvo stranke treba u najskorije vrijeme popuniti s 12 stranačkih pouzdanika. Zaključeno je i kako će se uskoro održati i oblasna skupština na koju će se pozvati Pribičević i drugi stranački prvaci.²⁷ Istovremeno, tajništvo je izvijestilo stranačko članstvo i druge pristaše kako je preuzelo organizacijsku nadležnost nad mjesnim i kotarskim odborima stranke. Ipak, ustroj jedinstvene oblasne strukture stranke zahtijevao je dodatan napor, pa je članstvo na području nekadašnje Požeške i Bjelovarsko-križevačke županije obaviješteno kako tamošnji kotarski odbori stranke i dalje ostaju glavni organizacijski oblik stranke jer „mi još ne poznajemo ljude i prilike u pomenutim organizacijama“.²⁸ Navedeno upućuje kako se stranačka mreža SDS-a u Osječkoj oblasti još uvijek nije do kraja ustrojila, odnosno kako su posljedice nedavnih raskola unutar lokalnih organizacija DS-a još uvijek ometale unutarnju homogenizaciju, potrebnu za jedinstveni nastup pred skorim političkim izazovima koji su stajali pred SDS-om. Za pretpostaviti je kako je slične probleme imalo i oblasno tajništvo stranke u Srijemu. Stoga je oblasni tajnik SDS-a Života Milanović u nastupajućim mjesecima obišao stranačke organizacije u Osječkoj oblasti, ali i u zapadnim dijelovima Srijemske oblasti. Do početka studenog 1924. održao je čak 149 stranačkih skupština i sastanaka.²⁹

„Pribičevići ljudi“ – etnička i socijalna struktura, oblici organiziranja članstva i pristaša i tisak Samostalne demokratske stranke u Slavoniji i Srijemu

Etnička i socijalna struktura

Desetak dana nakon osnivanja Samostalno-demokratskog kluba vodstvo nove stranke obratilo se posebnim proglasom stranačkom članstvu u državi. Izdvajanje iz DS-a objašnjeno je potrebom spašavanja ideje zbog koje je stranka 1919. i osnovana, odnosno narodnog i državnog jedinstva. SDS i njezin vođa Svetozar Pribičević, istaknuto je dalje, ostaju i nakon izlaska iz DS-a jedinim čuvarima jugoslavenske ideologije.³⁰ Dakle, očekivalo se kako će SDS imati jednaku podršku i u redovima Hrvata i u redovima Srba slavonsko-srijemskog prostora. Zapravo, kako će se kasnije pokazati, većina pristaša i članstva SDS-a u Slavoniji i Srijemu dolazila je iz krugova koji su prije stranačkog raskola podržavali DS. To se u prvom redu odnosi na sla-

²⁷ „Oblasna konferencija Samostalnih Demokrata u Osijeku“, *Jug*, 7/1924, 28, 2.

²⁸ „Iz Sekretarijata Demokratske stranke“, *Jug*, 7/1924, 29, 2.

²⁹ „Iz Sekretarijata Samostalne Demokratske stranke“, *Jug*, 7/1924, 45, 3.

³⁰ Matković, *Svetozar Pribičević*, 119.

vonsko-srijemske Srbe: većina u Požeškoj županiji, nešto manje od polovice u Virovitičkoj i manjina u Srijemskoj županiji. Hrvati u Slavoniji i Srijemu, posebice seljaštvo, niti ranije nisu iskazivali poseban afinitet prema DS-u, a nakon travnja 1924. još manje se moglo očekivati kako će pružiti podršku Pribićeviću i SDS-u.³¹ Stoga će utjecaj SDS-a kod slavonsko-srijemskih Hrvata biti ograničen na uski sloj unitarističkih slojeva u pojedinim gradskim naseljima i općinskim središtima koji se okupljao oko lokalnih prvaka stranke i ponekog bogatijeg i uglednijeg seljaka. Primjerice, na listi kandidata za kotarski odbor SDS u Brodu na Savi iz prosinca 1926. nalazili su se sljedeći kandidati iz mjesnih odbora stranke: Lazar Markov iz Šušnjevac, Dane Budisavljević iz Starog Slatinika, Jozo Beraković iz Bickog Sela, Simo Jokić iz Lužana, Živko Ilakovac iz Velike Kopanica, Jefto Dragun iz Kobaša, Mitar Janković iz Klokočevika, Ivan Samardžija iz Brodskog Drenovca, Ilija Čurčić iz Novog Topolja i Rade Joka iz Bebrine.³² Nije teško zaključiti kako su većina navedenih Srbi, odnosno kako dolaze iz seoskih naselja brodskog kotara u kojima su Srbi bili prisutni u većem broju.

Gotovo svi utjecajni prvaci DS-a u Slavoniji i Srijemu, sa zvučnim izuzetkom Ivana Ribara, podržali su Pribićevića i pridružili se SDS-u. To su, primjerice, učinili: u Slatini Zdravko Kovačević, u Pakracu Milenko Marković, u Novoj Gradiški Simeon Živković, u Osijeku Dragutin Šaj, u Vukovaru Ivan Paleček, u Zemunu Svetislav Popović i dr. Gotovo svi navedeni bili su bliski Pribićevićevi suradnici u vrijeme jedinstvenog DS-a ili još ranije, u vrijeme Hrvatsko-srpske koalicije (HSK), i to kao saborski zastupnici Srpske samostalne stranke ili Hrvatske pučke napredne stranke. Većina će ih ostati uz Pribićevića i SDS i nakon zaključenja koalicijskog saveza s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS). No, ne i svi: primjerice, pakrački prvak SDS-a Milenko Marković u drugoj će polovici 1927. napustiti Pribićevića. Osim Šaja, svi su po struci bili pravnici.

U promatranom razdoblju nekoliko novih ljudi uspjelo je postići status regionalnih prvaka stranke, što je uključivalo redovite kandidacije za skupštinske izbore, česta javljanja u stranačkom tisku te prepoznatljivost i utjecaj izvan matičnih organizacija. Života Milanović je, kako smo vidjeli, odmah nakon raskola u stranci postao tajnik SDS-a za Osječku oblast. Ovaj „sin šumadijske majke“ i odlikovani veteran Prvog svjetskog rata, kako ga je u siječnju 1925. predstavio *Jug*, došao je 1920. u Osijek, gdje je obavljao dužnost komesara policije na željeznici, a nakon umirovljenja postao je stranački aktivist. Milanović je bio vrlo agiln organizator i često je obilazio oblast i održavao skupštine i manje sastanke. Stoga je stekao ugled u seljač-

³¹ Ivica Miškulin, *Demokratska stranka u Slavoniji i zapadnom Srijemu 1919.-1924.* (Zagreb, 2009), 36-98 (neobjavljeni tekst magistarske radnje).

³² „Sreski kandidacijoni zbor za srez Brod“, *Riječ*, 22/1926, 294, 7.

kim redovima Osječke oblasti.³³ To će se pokazati velikim problemom za SDS kada Milanović sredinom 1925. prijeđe u redove Saveza zemljoradnika (SZ). Milanovićevo napuštanje stranke najbolje je iskoristio profesor na osječkoj realnoj gimnaziji Milan Stijić. U svibnju 1925. izabran je na mjesto tajnika virovitičkog okružnog odbora SDS-a i od tada počinje njegov uspon u stranačkoj hijerarhiji.³⁴ U studenom iste godine izabran je za predsjednika virovitičkog okružnog odbora i tajnika oblasnog odbora stranke.³⁵ Stijić je bio iskren član stranke i nije napustio Pribičevića u trenutcima velikih političkih promjena. Kao Srbin, bio je u stalnim sukobima s radikalima koji su ga podrugljivo nazivali „profesorčićem“, a u barem jednoj prilici otišli su i preko granice uzavrele političke rasprave. „Ovakav članak [u kojemu je Stijić napao velikog župana, radikala Frana Gabreka]“, napisao je anonimni komentator *Straže*, „može da napiše samo teški psihopat sa jakim intelektualnim i moralnim defektom, jedan ljudski izrod i mi za poslednjih 25 godina nismo čitali ni u našoj ni u stranoj štampi ovako infaman, lažan i glup članak“.³⁶

Nekoliko svećenika članova SDS-a izdvajalo se svojim radom. Fran Eugen (Evgenije) Petreković bio je katolički župnik u Dežanovcu kod Daruvara. SDS ga je kandidirao na skupštinskim izborima 1927. u kotaru Kutina. Petreković se u stranačkom tisku počeo češće javljati u vrijeme saveza SDS-a s HSS-om, odnosno Seljačko-demokratske koalicije (SDK). Petreković je bio bliski suradnik predratnog pravaškog političara Grge Tuškana: kao kapelan u Sisku i Tuškanov glavni tajnik, smatrao je kako je uvjet uspjeha SDS-a bolja stranačka organizacija, koja je, kako je naveo, postojala u sisačkom kotaru u vrijeme HSK.³⁷ Petreković je i inače djelovanje predratnog HSK projicirao u vrijeme SDK, čak do te mjere da je u jednom članku iz listopada 1927. SDK poistovjetio s HSK.³⁸ Utjecajan lokalni prvak SDS-a bio je župnik u Vinkovcima Mato Novosel. Tijekom ožujka i travnja 1924. Novosel je uvelike pridonio prevlasti Pribičevićevih pristaša u mjesnom odboru DS-a u Vinkovcima, a potkraj 1925. postao je članom glavnog odbora SDS-a.³⁹ „Famoznom“ Novoselu, kako su ga nazivali politički protivnici, đakovački biskup Antun Akšamović uskratio je kandidaturu na skupštinskim izborima 1925. Prema pisanju đakovačkih pristaša Hrvatske pučke stranke (HPS), Akšamović je to

³³ „Života Milanović“, *Jug*, 8/1925, 5, 1.

³⁴ „Iz Sekretarijata Samostalne Demokratske Stranke – Novi okružni odbor za virovitički okrug“, *Jug*, 8/1925, 23, 1.

³⁵ „Iz Sekretarijata Samostalne Demokratske Stranke za Osječku oblast“, *Jug*, 8/1925, 50, 1.

³⁶ „Nesudjeni poslanik na djelu“, *Straža* (Osijek), 6/1924, 122, 1.

³⁷ Fran Evgenije Petreković, „Poruka“, *Narodno kolo* (Zagreb), 2/1927, 38, 1-2.

³⁸ Petreković, „Brat je mio koje vjere bio“, *Narodno kolo*, 2/1927, 41, 1.

³⁹ „Članovi Glavnog odbora SDS“, *Riječ*, 21/1925, 285, 2.

učinio jer je svećenička služba bila nespojiva s protukatoličkom ideologijom SDS-a.⁴⁰ Poput Petrekovića, i Novosel je u SDS-u vidio projekciju nekih prošlih događaja: u njegovom slučaju unitarno jugoslavenstvo Pribičevićeve stranke poistovjetio je s ideologijom jugoslavenstva biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Ovaj „prvi sin nove naše velike ujedinjene Jugoslavije“ koji nam „veli da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod“, napisao je Novosel u jednom članku iz studenog 1926., ima temelje u njihovu duhovnom jedinstvu, što znači kako se svi moraju kloniti „svake plemenske podvojenosti“.⁴¹ Dvojica pravoslavnih svećenika i lokalnih prvaka SDS-a izdvajaju se svojim utjecajem. Prvi je paroh u Medincima (kotar Slatina) Adam Marin, koji je 1925. postao i predsjednik kotarske organizacije SDS-a.⁴² Drugi je paroh iz Rajića (kotar Novska) Danilo Podunavac: ovaj bliski Pribičevićev suradnik i prije 1918., izabran je 1927. u skupštinu Osječke oblasti, gdje je postao i predsjednik kluba SDS-a, a nekoliko mjeseci kasnije bio je i kandidat stranke na skupštinskim izborima.⁴³

Organizirano seljaštvo

Seljačka vijeća (SV), staleška organizacija srpskog seljaštva koja se okupljala oko lista *Srpsko kolo* iz Zagreba, nakon raskola u DS-u, podržala su novu stranku. Vijeća su najbolju organizacijsku mrežu imala na slatinskom, pakračkom, virovitičkom, daruvarskom, novogradiškom i našičkom području, a prije travnja 1924. predstavljala su snažnu izbornu bazu DS-a. Kad je Milanović u prvoj polovici listopada 1924. obilazio spomenuta područja, zabilježio je: „Inače, slatinska su brda bila i ostala naša, tamo se uopšte ne zna za drugu partiju, osim za našu [SDS]“.⁴⁴ Nešto kasnije našao se u mjestu Gornje Cjepidlake, u kotaru Daruvar, gdje se susreo s nekadašnjim skupštinskim poslanikom DS-a, seljakom Lazarom Grujićem, koji je sada prešao u redove SDS-a. Milanović je, kako sam navodi, „zavoleo“ Grujića, koji je ranije bio „nosilac liste i narodni poslanik [DS-a, 1920.] za županiju požešku, ali je njegova kuća svejedno ostala pokrivena slamom“.⁴⁵ Grujić je u prosincu 1925. postao članom Glavnog odbora SDS-a.⁴⁶ Grujić se povremeno javljao u *Jugu* i *Srpskom*

⁴⁰ „Licemjerstvo samostalnih demokrata“, *Narodna politika* (Đakovo), 7/1924, 52, 3.

⁴¹ Mato Novosel, „Biskup-dobrotvor cijelog naroda“, *Riječ*, 22/1926, 255, 1.

⁴² „Iz Sekretarijata Samostalne Demokratske Stranke – Novi okružni odbor za virovitički okrug“, *Jug*, 8/1925, 23, 1.

⁴³ „Izborni vijesnik – Kandidature pribičevićevaca u Pakracu i Daruvaru“, *Hrvatski list* (Osijek), 8/1927, 179, 3.

⁴⁴ „Prilike u našoj županiji“, *Jug*, 7/1924, 41, 2.

⁴⁵ „Prilike u našoj županiji“, *Jug*, 7/1924, 45, 1-2.

⁴⁶ „Članovi Glavnog odbora SDS“, *Riječ*, 21/1925, 285, 2.

kolu člancima u kojima je tematizirao probleme seljačke svakodnevice poput, primjerice, odnosa s općinskim vlastima.⁴⁷ Radićevoj stranci, posebno kada je ušla u savez s radikalima, zamjerao je zapuštanje autohtonog seljačkog karaktera, kao i isticanje pripadnosti Hrvata zapadnom kulturnom krugu, u odnosu na očito istočno orijentirane Srbe. „Ona [HSS]“, napisao je u jednom članku, „kaže da ima kulturu zapadne demokratije, a Srbi, svi bez razlike, jesu nekulturni Balkanci“.⁴⁸ Interese svojih seljačkih sudrugova pokušavao je promovirati upozoravanjem na nepravilnosti u vezi s provedbom agrarne reforme. No, čini se da je iza svega stajala Grujićeva nepomirljivost prema Radiću i njegovoj stranci. Stoga je radikalima zamjerio što su „na upravu naše zemlje [doveli] najveće protivnike naše države“, a posebno što je ministar postao sam Stjepan Radić, koji se, prema Grujiću, „sa istim žarom, kao i Turci, Nemci i Madžari borio protiv današnje naše države i narodnog jedinstva“.⁴⁹

Primjeri ovako utjecajnih pristaša SDS-a iz redova hrvatskog seljaštva daleko su rjeđi. Stranački tisak SDS-a isticao je Marijana Andrakovića iz Semeljaca (kotar Đakovo). Andraković je bio tamošnji prvak stranke i prije raskola, član kotarskog odbora SDS-a i poslanički kandidat na skupštinskim izborima 1925. Prema *Jugu*, radilo se o načitanom i inteligentnom seljaku koji se u politici nije povodio „za kakvim materijalnim koristima, nego svojim ličnim uverenjem, da je jedinstvo našega naroda spas države i da ono mora pobediti“.⁵⁰ Zanimljiviji je primjer Tome Kovačevića, gostioničara iz Koške (kotar Našice). Kovačević je na skupštinskim izborima 1925. bio poslanički kandidat za kotar Donji Miholjac, a u svibnju 1925., kao izabrani predstavnik našičkog kotara, ušao je u sastav virovitičkog okružnog odbora SDS-a.⁵¹ Stranački ga tisak u to vrijeme prikazuje kao požrtvovanog hrvatskog seljaka „koji treba da služi kao uzor nesebičnog i agilnog stranačkog djelovanja“.⁵² Kovačević je često organizirao stranačke sastanke i skupštine u Koški. Prilikom jedne, održane početkom ožujka 1924., „jedan Švaba“ uzviknuo je „Dolje Kralj!“, na što mu je prišao „jedan omladinac, pa ga štapom opipao [sic!] i upozorio da imamo Kralja“.⁵³ Ipak, Kovačević je 1927. (pred oblasne izbore) napustio SDS. Vjerojatan razlog treba tražiti

⁴⁷ Lazar Grujić, „Malo o prilikama u našem srezu“, *Jug*, 7/1924, 51, 2.

⁴⁸ Grujić, „Kakva je Radićeva stranka“, *Srpsko kolo* (Zagreb), 22/1925, 40, 5.

⁴⁹ Grujić, „Radikali i agrarna reforma“, *Srpsko kolo*, 23/1926, 14, 2.

⁵⁰ „Naš sekretar u Djakovštini“, *Jug*, 7/1924, 37, 3-4.

⁵¹ „Sjednice županijskog odbora i konferencije kotarskih delegacija“, *Jug*, 8/1925, br. 1, 2; „Iz Samostalne Demokratske Stranke – Konferencija sreske organizacije u Donjem Miholjcu“, *Jug*, 8/1925, br. 2, 3; „Iz Sekretarijata Samostalne Demokratske Stranke – Novi okružni odbor za virovitički okrug“, *Jug*, 8/1925, 23, 1.

⁵² „Ing. Dragutin Šaj i ostali naši kandidati“, *Jug*, 8/1925, 8, 3.

⁵³ Tomo Kovačević, „Demokratska zabava u Koški“, *Jug*, 7/1924, 11, 2.

u nezadovoljstvu činjenicom da se, kao jedan od rijetkih seljaka Hrvata u redovima stranke, nije uspio značajnije uspeti u oblasnoj hijerarhiji stranke, ali i u nekim osobnim sukobima s prvcima SDS-a. Najprije je pred oblasne izbore stupio u dodir s Milanovićevim zemljoradnicima: izdao je poseban letak u kojem je kritički progovorio o stanju u stranci, no potom se javno ispričao samom Pribičeviću, što ipak nije bilo dovoljno da ga ne izbace iz SDS-a.⁵⁴ U srpnju 1927. snažno je napao Stijića zbog toga što je ovaj navodno potplatio nekoliko seljaka da silom razbiju zemljoradničku skupštinu u Voćinu.⁵⁵ U tom trenutku su i on i njegova organizacija u Koški već prešli u NRS, navodno zbog toga što je SDS iznevjerio Kovačevića, „koji je za stranku i njenu politiku žrtvovao preko pola milijona dinara, to jest sve svoje imanje“.⁵⁶ „Za vreme izborne borbe [1925.]“, napisao je u kolovozu 1927., „u tri meseca [potrošio sam] 16.000 dinara [...] a kad je g. Paleček imao zbor u Koški za jelo i piće na banketu u mojoj gostioni, a to iznosi ukupno 18.000 dinara“.⁵⁷

S obzirom na socijalnu strukturu Slavonije i Srijema, čini se kako je učinkovita koordinacija istaknutih prvaka stranke (posebice poslanika i poslaničkih kandidata) sa širim seljačkim slojevima za SDS ostala trajnim izazovom. Okučanac Teodor Ostrolučanin u ožujku 1925. nalazio se već petu godinu na mjestu tajnika tamošnjih ogranaka DS-a i sada SDS-a. Stoga se njegova iskustva, ponajviše ona organizacijska, moraju ozbiljno uzeti u obzir. Ostrolučanin je upozorio da stranka velike svote novca ulaže u predizborne oglase i novine koje seljaci rijetko čitaju. Stoga je predložio da se ta sredstva ravnomjerno rasporede, odnosno da se uporabe za cjelogodišnju promidžbu usmjerenu seljaštvu, umjesto da se koncentriraju samo u vrijeme skupštinskih izbora. Ostrolučanin je iznio i druga zanimljiva opažanja. Primjerice, uočio je izražen interes seljaštva za politiku, odnosno za rad u mjesnim odborima stranke, što se obično svodilo na stalne rasprave i sudjelovanje u procesu odlučivanja. Umjesto da stranački prvaci prepoznaju taj afinitet seljaštva, posebno siromašnijeg, za politiku, uprava lokalnih organizacija dolazila je u ruke viših slojeva ili bogatijih seljaka, što je kod ostalih uvjetovalo pojavu izolacije iz procesa donošenja odluka. Ostrolučanin je preporučio češće dolaske poslanika među seljaštvo, jer oni sami nisu imali dovoljno niti vremena niti novca za odlaske u veća mjesta.⁵⁸

⁵⁴ „Odgovor Tomi Kovačeviću“, *Jug*, 10/1927, 13, 4.

⁵⁵ Kovačević, „Nasilja samostalaca u osječkoj oblasti“, *Straža*, 9/1927, 164, 3.

⁵⁶ „Partijske vesti – Izjava“, *Straža*, 9/1927, 164, 3.

⁵⁷ Kovačević, „Odgovor klevetnicima oko „Juga““, *Straža*, 9/1927, 190., 3.

⁵⁸ Teodor Ostrolučanin, „Organiziranje stranke“, *Srpsko kolo*, 22/1925, 16, 5.

Dobrovoljci

Važnu podršku SDS je dobivao iz redova kotarskih i oblasnih odbora *Saveza dobrovoljaca Kraljevine SHS*.⁵⁹ Radilo se o pretežno srpskom i crnogorskom stanovništvu koje se uključilo u Prvi svjetski rat na strani Kraljevine Srbije, a koje je nakon 1919. dobilo službeni status dobrovoljaca ili agrarnih interesenata, što im je zauzvrat omogućilo stjecanje zemljišnih površina. Slavonsko-srijemski prostor stoga je postao mjestom intenzivnog naseljavanja dobrovoljačke populacije pa ih se, prema nepotpunim podacima, do kraja međuratnog razdoblja tu naselilo 4.290 obitelji ili oko dvadeset tisuća.⁶⁰ Dobrovoljci su posebno naseljavani u virovitičkom i slatinskom kotaru te nekim dijelovima Srijema (Vukovar).⁶¹ Nije bila rijetkost da pojedini lokalni prvaci stranke budu ujedno i predsjednici kotarskih ili mjesnih organizacija Saveza dobrovoljaca. Primjerice, u Gabošu i Oroliku (Srijem) predsjednici mjesnih odbora stranke bili su dobrovoljci Joca Kojčinović i Marko Kovačević.⁶² Već spomenuti Grujić također je bio dobrovoljac i potpredsjednik organizacije u kotaru Pakrac.⁶³ Ipak, primjer osječkog prvaka SDS-a Slavka Diklića posebno se ističe. Diklić je bio predsjednik organizacije Saveza dobrovoljaca u kotaru Osijek i često je javno istupao u obranu dobrovoljačkih prava.⁶⁴ Za Diklića, dobrovoljci su bili najpodesniji za ulogu „predstraže širokih narodnih masa [...] vazda daleko od svake plemenske i vjerske podvojenosti“, što im je pružalo jedinstvenu priliku da budu predvodnici u borbi za „unapredjenje i razvoj našeg naroda i naše otadžbine“.⁶⁵ No, navodna odvojenost od političkog utjecaja koji je proizlazio iz, prema Dikliću, plemenskih i vjerskih podvojenosti, nije bila sinonim za apolitičnost. Dobrovoljci su bili nepomirljiv zagovornik monarhizma dinastije Karađorđević i, logično, čvrste države, što ih je dovelo u oštru opreku s radićevcima. Primjerice, privatni činovnik, dobrovoljac u srbijanskoj vojsci u činu potporučnika i tajnik kotarske dobrovoljačke organizacije, Aleksandar Stefanović iz Stare Pazove, izjavio je u listopadu 1924. vodniku žandarmerijskog voda u Zemunu sljedeće:

⁵⁹ Usp. *Dobrovoljci u oslobodilačkim ratovima Srba i Crnogoraca* (Beograd, 1996), ur. Petar Kačavenda, 283-313, 349-359.

⁶⁰ Josip Vrbošić, „Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata“, *Društvena istraživanja* 6 (1997), 313-316, 319-320.

⁶¹ Božić, *Srbi u Hrvatskoj*, 206-207.

⁶² „Iz samostalne demokratske stranke – Pouzdanički sastanak pristalica SDS u Gabošu“, *Riječ*, 22/1926, 269, 3; „Iz samostalne demokratske stranke – Kretanje SDS u Srijemu“, *Riječ*, 22/1926, 275, 2-3.

⁶³ „S kakvim raspoloženjem da slavimo?“, *Riječ*, 24/1928, 222, 3.

⁶⁴ „Protest dobrovoljaca protiv režima“, *Riječ*, 22/1926, 74, 3.

⁶⁵ Slavko S. Diklić, „Radni program dobrovoljačkog pokreta“, *Jug*, 8/1925, 22, 1.

„Ako [Stjepan] Radić i njegovi pristaši [sic!] ne prestanu u najkraće vreme da vredjaju Nj. [Njegovo] V. [Veličanstvo] Kralja i Njegov Dom, te vredjati i izazivati srpski narod, ponižavati i rušiti ugled Monarhije, a propagirati i veličati republiku, onda ćemo mi dobrovoljci stupiti samostalno u akciju, da uspostavimo red i zaštitimo Vladara i Njegov Svetli Dom od uvreda, a državu od rasula i propasti kada to neće da spreče merodavni faktori, jer mi kao i ceo srpski narod, koji je bio, jeste i ostaje veran svome Kralju i Otadžbini, ne možemo više trpiti nesmetano i nekažnjeno izazivanje i vredjanje svega onoga što je srpsko.“⁶⁶

Niti fizički sukobi dobrovoljaca s radićevcima nisu bili rijetki. Samo nekoliko dana prije negoli je Stefanović iznio svoje nezadovoljstvo Radićem, u Našicama je pet dobrovoljaca, pristaša SDS-a, pokušalo prekinuti skupštinu HRSS-a. Iako nitko od govornika nije niti spomenuo kralja Aleksandra, dobrovoljci su povicama „živio Kralj, živio Pribičević hteli prouzrokovati gungulu“, ali su ih potjerali, pri čemu su dvojica „izbatinani“, a stanoviti Jovo Jelača „udaren kamenom u glavu i nožem pod desnu stranu rebara“.⁶⁷ Teško je pretpostaviti kako je netrpeljivost prema Radiću i njegovoj stranci nestala nakon što je ovaj prihvatio monarhiju, odnosno nakon nastanka koalicije između HSS-a i SDS-a. Naime, i nakon što je Pribičević bio u koaliciji s Radićem, dobrovoljačka organizacija iz Pakraca svoje dopise završavala je izrazima „neustrašive i nepokolebljive vjernosti“ kralju Aleksandru i njegovoj obitelji.⁶⁸

Udruženje jugoslavenskog učiteljstva

U vrijeme jedinstvenog DS-a učiteljstvo sklono toj stranci organiziralo se u društvo *Udruženje jugoslavenskog učiteljstva* (UJU).⁶⁹ Preko Pribičevića i drugih stranačkih prvaka u vlasti pripadnici UJU-a, od kojih su većina bili i članovi DS-a, protežirani su u svakoj prilici: postajali su ravnajući učitelji te premješteni u škole u većim i bogatijim mjestima. S druge strane, učitelji koji su odbijali postati članovi UJU-a ili su bili članovi drugih staleških organizacija – prema UJU-u, odreda pripadnici „separatističkih“ udruženja – bili su kažnjavani ili premještajima ili nemogućnošću napredovanja. Nakon što je Pribičević postao ministar prosvjete u zajedničkoj vladi NRS-a i SDS-a,

⁶⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju/Predsjedništvo (PrPu), Br. 6-14/4055/1924., Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Odelenje Javne Bezbednosti, Pismo od 22. oktobra 1924.

⁶⁷ HDA, PrPu, Br. 6-14/5293/1924., Veliki župan zagrebačke oblasti u Zagrebu, Brzovjav od 19. oktobra 1924.

⁶⁸ „Protest dobrovoljaca protiv režima“, *Riječ*, 22/1926, 74, 3.

⁶⁹ Usp. *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009.* (Zagreb, 2010), pr. Štefka Batinić, 20. Tema još nije postala predmetom sveobuhvatnog proučavanja u hrvatskoj historiografiji.

najprije u ožujku 1924., zatim u svibnju i konačno u listopadu iste godine, progon „separatista“ se nastavio. Pribičević je 17. ožujka 1925. Odjeljenju za osnovnu nastavu Ministarstva prosvjete uputio okružnicu u kojoj je učiteljstvu zabranio „svako učestvovanje i djelovanje u [staleškim] društvima, koja se osnivaju ili rade na podlozi, protivno razvijanju državljske svijesti u duhu narodnog jedinstva i vjerske trpeljivosti“.⁷⁰ Drugim riječima, učitelji koji su htjeli izbjeći kažnjavanje, a što je često podrazumijevalo premještanje u zabačene dijelove zemlje i posljedično razdvajanje obitelji, trebali su se učlaniti u kotarske organizacije UJU-a. No, nakon što je HSS u zajedničkoj vladi s radikalima dobio mjesto ministra prosvjete (ministar je postao S. Radić), dotada protežirani članovi UJU-a gube povlastice i postaju žrtve administrativnih progona. Poslanik SDS-a u požeškom izbornom okrugu Juraj Demetrović početkom ožujka 1926. javno je prosvjedovao protiv takve prakse.⁷¹

Demetrovićev prosvjed stoga je u prvom redu bio način pomoću kojega je SDS nastojao zaštititi lokalne članove stranke iz učiteljskih redova. Treba, naime, imati na umu da su učitelji imali značajnu snagu u mjestu službovanja, a koja je proizlazila iz njihova utjecaja na mlađe generacije, relativno visokog stupnja naobrazbe, što ih je izdvajalo u odnosu na okolinu, i organizacijskih sposobnosti koje su trebale SDS-u u manjim sredinama. No, kad je u pitanju bio DS, učiteljstvu je namijenjena i dodatna, više ideološka, uloga. Učitelji su trebali postati, putem obrazovanja mlađih generacija u duhu narodnog i državnog jedinstva, jedna od središnjih poluga unifikacije jugoslavenskih naroda.⁷² Kako se SDS, nakon stranačkog raskola, predstavljao kao jedina stranka koja je ostala vjerna unitarističkoj ideji, onda se učiteljstvo organizirano u UJU-u nalazilo visoko na listi stranačkih prioriteta. Prema podatku iz kolovoza 1924., na području Slavonije i Srijema bilo je 788 učitelja članova UJU-a, što je činilo gotovo 40% ukupnog članstva UJU-a u Hrvatskoj i Slavoniji.⁷³ Nije, stoga, bilo nikakvo čudo što su ih drugi vidjeli kao pristaše SDS-a: prema Josipu Vukašiniću, učitelju iz Rajića u kotaru Novska, „naše udruženje [UJU] smatrano je kao skup Pribičevićevih ljudi“.⁷⁴

U vrijeme dok je Pribičević bio ministar prosvjete članovi UJU-a uživali su zaštitu i potporu režima. U svibnju 1924. učitelji članovi UJU-a u Osječkoj oblasti održali su svečanu sjednicu, prilikom čega ih je oblasni župan titulirao pionirima narodnog i državnog jedinstva. Referat o prosvjet-

⁷⁰ „Hrvatsko učiteljstvo pod 'Obznanom'“, *Hrvatski učitelj* (Zagreb), 5/1925, br. 10-12, 236-237.

⁷¹ „SDS za progonjene prosvjetne radnike“, *Riječ*, 22/1926, 60, 1.

⁷² Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji* (Beograd 1996-1997), sv. 1., 247-251.

⁷³ „Iz učiteljske organizacije“, *Jedinstvo* (Zagreb), 3/1924, br. 8-9, 88.

⁷⁴ Hrvatski školski muzej (HŠM), Zagreb, Udruženje jugoslavenskog učiteljstva/Povjereništvo Zagreb (UJU/PZG), Josip Vukašinić: Pismo od 23. maja 1930.

noj politici u osnovnim školama održao je lokalni prvak SDS-a u Osijeku Milan Stijić.⁷⁵ Članovi UJU-a znali su kome duguju zahvalnost za stalnost položaja ili premještanje na bolje mjesto. Kad je Milutin Stanković, predsjednik beogradske središnjice UJU-a, ušao krajem 1924. u sukob s Pribičevićem, nazvavši ga u jednom članku „Demonom naše narodne misli“, Društvo Jugoslavenskih učitelja za grad Osijek i kotare Osijek i Valpovo reagiralo je zamjerkom, prema kojoj Stanković društvo ne smije koristiti „u političko-partizanske svrhe“.⁷⁶ Važnije je primijetiti kako je Pribičevićev utjecaj osiguravao napredovanje. Primjerice, učitelj iz Virovitice i član tamošnjeg društva UJU, Tomislav Pureta, postao je u ožujku 1925. kotarski školski nadzornik.⁷⁷ S druge strane, zaštita režima omogućavala je i premještanje učitelja koji su pripadali drugim političkim opcijama. Učitelj Martin Lešić iz Ivanovca kod Đakova, koji je ranije premješten u Srbiju, u veljači 1925. zatražio je povratak u matičnu školu. Tomu se suprotstavio Anđelko Tomerlin, član kotarskog odbora SDS-a, predsjednik učiteljskog društva *Štrosmajer* iz Đakova i ravnatelj tamošnje građanske škole, upozorivši središnjicu UJU-a u Beogradu kako je Lešić i premješten uslijed „svog antidržavnog držanja“.⁷⁸ Čak su i radikali prosvjedovali protiv fanatične stranačke politike u učiteljskim redovima, a koju su provodili učitelji članovi UJU-a. Daruvarski dopisnik *Srbije*, glasila NRS-a iz Mitrovice, upozorio je sredinom 1924. na djelovanje dvojice profesora na tamošnjoj gimnaziji. Stanoviti Ipšić i Grubačević, očito pripadnici UJU-a i pristaše SDS-a, kako je navedeno, „anatemisu svakoga građanina, koji se ne klanja jugoslavenskom kumiru“, što za posljedicu ima narušene međunacionalne odnose u gradu, ponajviše zato jer se spomenuti nastavnici ponašaju kao „one razorne snage što deluju destruktivno u daruvarskom ambientu“.⁷⁹

Sve prednosti članstva u UJU-u nestale su nakon što je Pribičević ostao bez mjesta u vladi, a SDS prešao u redove opozicijskih stranaka. Učitelj u Novoj Kapeli Ivan Trdić ulazi u red stranačkih prvoboraca: 1919. osnovao je DS u Novoj Kapeli i postao tajnikom udruženja UJU u kotaru Nova Gradiška, 1924. njegovim utjecajem stranačko članstvo prešlo je u redove SDS-a, a on sam postao je ravnajućim učiteljem u Novoj Kapeli. Međutim, Radić ga je u ožujku 1926. premjestio u zabito mjesto Kovču, u kotaru Kostajnica, a njegovu sestru, također učiteljicu u Novoj Kapeli, u Ruševo, u kotaru Viroviti-

⁷⁵ „Iz učiteljskog života – Skupština učitelja osječke oblasti“, *Riječ*, 20/1924, 116, 5.

⁷⁶ HŠM, UJU/PZG, Br. RU01/3883, Društvo Jugoslavenskih učitelja za grad Osijek i kotare Osijek i Valpovo: Pismo od 14. januara 1925.

⁷⁷ HŠM, UJU/PZG, Br. RU01/3883, Tomislav Pureta: Pismo od 13. marta 1925.

⁷⁸ HŠM, UJU/PZG, Br. RU01/3883, Anđelko Tomerlin: Pismo od 15. veljače 1925.

⁷⁹ „Naši dopisi – Zar i to može biti!“, *Srbija* (Mitrovica), 6/1924, 85, 3.

ca.⁸⁰ Slična sudbina zadesila je i učiteljicu iz Šarengrada Anku Laurić, koja je premještena u Zbjeg kod Broda na Savi. Laurić je optužila ministra prosvjete što uopće ne vodi računa da je ona „član UJU, a muž pristaša SDS te živi sa ovdašnjim [šarengradskim] Srbima u prijateljstvu“.⁸¹ U rujnu 1926. ravnajući učitelj iz Daruvara i tamošnji tajnik UJU-a degradiran je na mjesto običnog učitelja u selu Veliki Bastaji, što je predsjednik UJU-a ocijenio protuzakonitim činom koji ima korijene u političko-stranačkim razlozima.⁸² Spomenimo i slučaj Vladoja Ivakića, istaknutog člana kotarske organizacije SDS-a u Đakovu i kandidata stranke na oblasnim izborima 1927., koji je s mjesta kotarskog školskog nadzornika degradiran na mjesto običnog učitelja u Tomašancima. Skupštinskim poslanicima SDS-a stoga se s pravom moglo učiniti kako na mjesta državotvornih elemenata dolaze:

„separatisti, partizani, zajedničari, republikanci-radićevci koji su se svojim radom od oslobođenja amo odlikovali sabotiranjem naše nacionalne države i uzgajanjem mladeži u protudržavnom i protudinastičkom duhu [...] Evo primera: Razrešeni su i smenjeni te moralno poniženi i materijalno uništeni: [...] 3. *Vladoje Ivakić* [:] vodi decu svoju Kralju Oslobodiocu na grob i putuje s njima po Srbiji, da ih upozna sa Otadžbinom svojom, vodi poklonstvenu deputaciju seljaka iz Đakovštine, da uveličava slavu Kraljeva venčanja, osniva U. J. U. i sekretar mu je, širi u narodu ideju narodnog jedinstva i Jugosokolstvo, odličan radnik u školi, koji je za svoj nacionalni i zvanični rad odlikovan Ordenom Sv. Save i Belog Orla.“⁸³

Radićeve protumjere znatno su oslabile organizacijsku mrežu UJU-a. Primjerice, nakon što je HSS ušao u vladu s radikalima, u kotarskoj organizaciji UJU-a u Novskoj ostalo je samo petero članova, odnosno djelovalo je samo „na papiru“.⁸⁴ Jednako tako, oslabljena je i organizacijska mreža SDS-a, što je i bio jedan od ciljeva HSS-ovog ministra prosvjete.

Naravno, treba imati na umu kako nisu svi učitelji UJU-a premješteni ili unaprijeđeni zbog intervencije Pribičevića ili drugih ministara prosvjete. Organizacija UJU-a za kotar Županja osnovana je u lipnju 1926. i brojala je 18 članova. Predsjednik društva Dragutin Messing već je prilikom osnivačke skupštine smatrao potrebnim kritizirati „beskičmenjaštvo“ u učiteljskim redovima kotara, odnosno činjenicu „što većina učiteljstva ovoga sreza prema

⁸⁰ HŠM, UJU/PZG, Br. 402/R-3878, Jovo Carević: Pismo od 16. marta 1926.

⁸¹ HŠM, UJU/PZG, Br. 402/R-3878, Anka Laurić: Pismo od 15. marta 1926.

⁸² HŠM, UJU/PZG, Br. 402/R-3878, Jure Cindrić: Pismo od 21. rujna 1926.

⁸³ „Interpelacije poslanika SDS o progonima učitelja“, *Jedinstvo*, 5/1926, br. 5-8, 37.

⁸⁴ HŠM, UJU/PZG, Br. 403/R-3882, Josip Vukašinović: Pismo od 28. maja 1927.

političkom kursu u državi prelazi iz jedne organizacije u drugu, što je dokaz“, kako je istaknuo, „da se to učiteljstvo ravna prema politici državne uprave“. ⁸⁵

ORJUNA

Konačno, SDS u Slavoniji i Srijemu mogao je, barem do zaključenja saveza s Radićem, računati na podršku Organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA). ORJUNA se može svrstati u red prorežimskih organizacija koje su propagirale radikalnu izvedenicu unitarnog jugoslavenstva, odnosno može ju se gledati kao svojevrsni jugoslavenski nacionalistički pokret. ⁸⁶ Stoga je najveću podršku dobivala od DS-a i kasnije SDS-a te, u manjoj mjeri, radikala. Nije stoga bila rijetkost da lokalni članovi DS-a i kasnije SDS-a budu ujedno i prvaci ORJUNE u mjestu. Primjerice, glavna skupština ORJUNE za kotar Pakrac održana je početkom ožujka 1924. Za predsjednika je izabran tamošnji bilježnik Rajko Kokanović, ujedno i član kotarskog odbora stranke. Za predsjednika časnog suda izabran je Milenko Marković, jedan od najvažnijih Pribičevićevih ljudi u cjelokupnoj Slavoniji. ⁸⁷ Iako su pripadnici slavonsko-srijemskih ogranaka ORJUNE voljeli isticati kako organizaciju ne treba gledati kao produženu ruku jedne političke stranke, ono što ju je spajalo s SDS-om bila je privrženost unitarnom jugoslavenstvu. Poput samog SDS-a, dakle, i ORJUNI je bila namijenjena uloga sredstva stapanja Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu narodnu zajednicu. „Jedina je Orjuna“, istaknuo je čelnik te organizacije u Rumi Čeda Radivojević potkraj 1925., „koja se prihvatila svete dužnosti, da plemensku mržnju ugasi i da ih potpuno ujedini“. ⁸⁸ U sporu između čelnika Direktorija ORJUNE Ljube Leontića i Pribičevića, do kojeg je došlo potkraj 1925., slavonsko-srijemske organizacije ORJUNE nedvosmisleno su podržale predsjednika SDS-a. ⁸⁹ Posebno je osječki odbor inzistirao na čvrstoj povezanosti s SDS-om, što je zagovornike samostalnijeg djelovanja organizacije, u ovom slučaju predsjednika spomenutog odbora Petra Grubera, nagnalo da sve protumači kao namjeru da se od ORJUNE nasilno hoće „napraviti avangardu izvesne partije [SDS-a]“. ⁹⁰

⁸⁵ HŠM, UJU/PZG, Br. 403/R-3878, Učiteljsko društvo U.J.U. u Županji, Br. 10, Podnesak od 20. srpnja 1926.

⁸⁶ Usp. Stevo Đurašković, „Ideologija organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest* XLIII/1 (2011), 225-247; Branislav Gligorijević, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Istorija XX veka: zbornik radova* 5 (1963), 315-396.

⁸⁷ „Naš pokret – Glavna skupština Orjune Pakrac“, *Pobeda* (Split), 4/1924, 10, 2-3.

⁸⁸ „Naš pokret – Sa skupštine ORJUNE u Rumi“, *Pobeda*, 6/1926, 5, 3.

⁸⁹ „Kidanje u 'Orjuni' i naša stranka“, *Jug*, 9/1926, 34, 1.

⁹⁰ Petar Gruber, „Izjava“, *Radikalski glasnik* (Zagreb), 4/1926, 33, 3.

Tamo gdje SDS nije imao značajnije podrške pojava ORJUNE može se promatrati u svjetlu neslužbenog supstituta organizacijske mreže stranke. U većinski hrvatskom mjestu Stari Mikanovci (kotar Vinkovci), tradicionalno naklonjenom Radiću i njegovoj stranci, mjesni odbor ORJUNE osnovan je početkom 1925. Kako se radilo o predizbornom razdoblju, mjesna je ORJUNA na sebe preuzela zadaću borbe protiv HRSS-a. Zaista, dva tjedna nakon osnutka, središnjica organizacije mikanovačkim je orjunašima dodijelila „zlatno priznanje toj uzornoj i hrabroj našoj seljačkoj organizaciji koja vodi borbu u srcu radićevštine“.⁹¹ Početkom ožujka 1925. u mjestu je održan i veliki zbor ORJUNE na koji su došle delegacije iz Zagreba i Beograda.⁹² No, čini se da je, umjesto zdrave političke konkurencije, pojava ORJUNE pogoršala sigurnosnu situaciju u mjestu. Protivnici su odmah osnovali ogranak Hrvatske nacionalne omladine (HANA O), a župnik Mato Ivanišević je, prema pisanju naklonog tiska, odbio vjenčavati pripadnike ORJUNE.⁹³ Posebno se na udaru našao orjunaš Bartol Šrajer. kojeg su radićevci napali u vlastitoj kući, pri čemu su navodno imali podršku općinskog redarstva.⁹⁴ Tako akcija ORJUNE, kako će izbori ubrzo pokazati, nije donijela SDS-u očekivani prodor u redove hrvatskog seljaštva u Srijemu, a i prilično je uzburkala odnose u mjestu. Još poraznijom je za SDS bila činjenica da su ponegdje Hrvati i Srbi zajednički nastupili protiv ORJUNE. U Orahovici su, temeljem zajedničkog prijedloga svih općinskih odbornika, uspjeli spriječiti manifestaciju ORJUNE predviđenu za početak prosinca 1924. Srž prijedloga bila je u tvrdnji da se neće „trpjeti nikakve terorističke organizacije, koje su kadre pomutiti dosadanji sklad i slo- go između Srba i Hrvata [u Orahovici]“.⁹⁵

Sukobi između ORJUNE i omladinskih organizacija koje su ustrojene pod patronatom drugih političkih stranaka na području Slavonije i Srijema nisu bili rijetkost i znali su završiti teškim fizičkim stradanjima, pa i ubojstvima.⁹⁶ Osijek je na stranicama novina često bio problematiziran kao mjesto gotovo svakodnevnih sukoba ORJUNE s pripadnicima HANA O-a, što je svjedočilo o posebno visokoj razini radikaliziranosti političkog života. Zaista, čini se kako je teško pronaći mjesnu organizaciju ORJUNE više sklonu nasilju od one osječke. U rujnu 1924. tamošnji orjunaši teško su ozlijedili skupinu radnika.⁹⁷ Početkom listopada 1924. pripadnik ORJUNE Petar Andri-

⁹¹ „Naš pokret – Odlikovanje Orjune u St. [Starim] Mikanovcima“, *Pobeda*, 5/1925, 13, 2.

⁹² „Orjunaška reč ljubavi probija front separatističke mržnje“, *Pobeda*, 5/1925, 17, 1.

⁹³ „Dopisi iz pokrajine“, *Pobeda*, 5/1925, br. 2, 3.

⁹⁴ „Još uvek terorisanje radićevaca u Hrvatskoj“, *Pobeda*, 5/1925, 40, 6.

⁹⁵ „Širom Slavonije – Sukob ORJUNE s narodnim jedinstvom [sic!]“, *Hrvatski list*, 4/1924, 291, 5.

⁹⁶ Usp. Željko Karaula, *HANA O (Hrvatska nacionalna omladina)* (Zagreb, 2011), 107-111.

⁹⁷ „Sukobi radništva s Orjunom u Osijeku“, *Hrvatski list*, 4/1924, 214, 6.

jašević ustrijelio je pripadnika HANAO-a Stjepana Veselića.⁹⁸ Sukoba je bilo i drugdje. Veliku pozornost javnosti privukao je napad udruženih orjunaša i pripadnika četničkih udruženja na skupštinu HRSS-a u Staroj Pazovi, opet u listopadu 1924.⁹⁹ Pakrački su orjunaši Simo Drakulić, Miloš Dragičević i Simo Puhač gotovo istovremeno ubili člana Hrvatskog sokola Janka Reichnera.¹⁰⁰ U mjestu Šibovac kod Daruvara „seljački orjunac [i] siledžija cijele okolice“ Pavle Latinović teško je ozlijedio Čeha Josipa Vaclavskog, zbog čega je osuđen na četiri mjeseca zatvora.¹⁰¹ Nasilno djelovanje ORJUNE izazvalo je jednako nasilne odgovore drugih. Na Vidovdan 1924. u Brodu na Savi ubijen je čelnik tamošnje organizacije August Mikić.¹⁰² Prilikom spomenutog sukoba u Staroj Pazovi radićevci su ustrijelili dobrovoljca i člana ORJUNE Radu Uroševića.¹⁰³ Na Vidovdan 1925. radićevci su ubili tri pripadnika ORJUNE u Andrijevcima.¹⁰⁴

Tisak

Najvažnije glasilo SDS-a u Slavoniji i Srijemu bio je osječki tjednik *Jug*. Počeo je izlaziti još potkraj 1918., a prestao u lipnju 1928. Radilo se o službenom glasilu SDS-a u Osječkoj oblasti, a bio je u vlasništvu Samostalno-demokratskog kluba u tom gradu.¹⁰⁵ U Brodu na Savi izlazio je tjednik *Brodske novine* (do potkraj 1925.), također službeno glasilo SDS-a.¹⁰⁶ U Požegi je početkom 1925. izlazio tjednik *Glasnik nacionalnog bloka (udruženih radikala i samostalnih demokrata)*. Izašla su ukupno 4 broja, a radilo se o predizbornom glasilu SDS-a i NRS-a.¹⁰⁷ Uoči parlamentarnih izbora 1927. samostalni demokrati iz Mitrovice pokrenuli su *Samostalac*. Izlazio je tjedno (ukupno 4 broja), a radilo se o izbornim novinama SDS-a.¹⁰⁸

⁹⁸ HDA, PrPu, 6-14/4104/1924., Kraljevsko redarstveno povjereništvo za grad Osijek, Br. 592/ Prs, Izvještaj u predmetu: Sukob omladinaca u Osijeku u noći od 4. na 5. oktobra od 6. oktobra 1924.

⁹⁹ „Krv u Staroj Pazovi“, *Hrvatski list*, 4/1924, 246, 1.

¹⁰⁰ „Širom Slavonije – Krvav zločin ORJUNE u Pakracu“, *Hrvatski list*, 4/1924, 277, 6.

¹⁰¹ „Iz sudnice – Pogibeljni „orjunaš“ pred sudom“, *Hrvatski list*, 4/1924, 236, 7.

¹⁰² „Brat Avgust Mikić“, *Pobeda*, 4/1924, 27, 1.

¹⁰³ „Krvavi radićevski zbor u Staroj Pazovi“, *Pobeda*, 4/1924, 41, 2.

¹⁰⁴ „Tri nove žrtve radićevskog terora u Slavoniji“, *Pobeda*, 5/1925, 48, 1.

¹⁰⁵ Usp. *Jug*, 10/1927, 15, 1.

¹⁰⁶ Usp. *Brodske novine*, 7/1925, 5, 1.

¹⁰⁷ Usp. *Glasnik nacionalnog bloka (udruženih radikala i samostalnih demokrata)* (Požega), 1/1925, 1, 1.

¹⁰⁸ Usp. *Samostalac. Izborne novine Samostalne demokratske stranke* (Mitrovica), 1/1927, 1, 1.

U političkoj borbi – Samostalna demokratska stranka u Slavoniji i Srijemu u izbornim sučeljavanjima 1924.-1929.

Prvi istinski izazov za SDS predstavljali su skupštinski izbori u veljači 1925., na kojima su samostalni demokrati nastupili zajedno s radikalima. Dvije stranke nastupile su pod imenom Nacionalni blok (NB). Usuglašavanje sastava zajedničkih izbornih lista, kako će se vidjeti, upućivalo je, s jedne strane, na dominaciju stranačke središnjice nad lokalnim organizacijama, a s druge, na primjetnu nervozu i posljedična trvenja između lokalnih prvaka SDS-a, što je opet proizlazilo iz spoznaje o vlastitim slabostima. To je najviše došlo do izražaja prilikom ustanovljenja izbornih lista u virovitičkom izbornom okrugu. Još u studenom 1924. u Beogradu je oformljen poseban predizborni komitet radikala i samostalnih demokrata koji je odlučio da nositelj liste bude radikal Momčilo Ivković, Ivan Paleček je dobio kotareve Slatinu i Osijek, a SDS još kotareve Našice, Donji Miholjac i Valpovo.¹⁰⁹ No, kotarski odbor stranke u Slatini jednoglasno je podržao Milanovića. On se, pak, navodno na izričiti nagovor Pribičevića, ipak odrekao slatinske kandidature i prihvatio onu u kotaru Našice.¹¹⁰ Milanović je zbog toga biračima uputio posebnu poruku, ali bilo je jasno kako je njegovo nezadovoljstvo samo pritaženo, pa će ubrzo nakon izbora napustiti SDS.¹¹¹ Čini se da je nezadovoljstva odlukama stranačkog vrha bilo i drugdje u virovitičkom izbornom okrugu: u kotarevima Osijek i Valpovo članovi stranke tražili su Stijićevu kandidaturu, u đakovačkom Šajevu, u virovitičkom Krkovićevu, a u našičkom Kovačevićevu.¹¹² Prema jednom Šajevom navodu, razmišljalo se i o samostalnom nastupu na izborima, ali onda se saznalo za beogradski dogovor.¹¹³ Razloge očitog Milanovićevog nezadovoljstva, a čini se i Šajevog, treba tražiti u činjenici da su, s obzirom na to da se radikalima popustilo oko nositelja liste, kotarevi koji su nekadašnjem jedinstvenom DS-u davali najviše glasova dodijeljeni jakom čovjeku stranke iz Srijema (Vukovar). Time su i šanse da poslaničko mjesto u skupštini pripadne nekom iz virovitičke okružne organizacije SDS-a bile uvelike smanjene. Lokalni prvaci stranke marginalizirani su i prilikom određivanja nositelja izborne liste u požeškom izbornom okrugu. To je mjesto pripalo SDS-u i većina kotarskih organizacija nominirala je pakračkog odvjet-

¹⁰⁹ „Vesti iz mesta – Izborni sporazum radikala i samostalnih demokrata za virovitički okrug“, *Straža*, 6/1924, 279, 3.

¹¹⁰ „Političke vesti – Kotarskim organizacijama Sam. Dem. Stranke virovitičke županije“, *Jug*, 8/1925, 1, 1.

¹¹¹ Života Milanović, „Samostalnim Demokratima virovitičke županije“, *Jug*, 8/1925, br. 1, 2.

¹¹² „Sjednice županijskog odbora i konferencije kotarskih delegacija“, *Jug*, 8/1925, br. 1, 2.

¹¹³ „Županijska konferencija Samostalne Demokratske Stranke za okrug virovitički“, *Jug*, 8/1925, br. 1, 2.

nika Milenka Markovića.¹¹⁴ No, kako su navele *Brodске novine*, izborna lista NB-a sastavljena je „prema izričitoj želji“ Pašića i Pribićevića, pa je mjesto nositelja liste pripalo Jurju Demetroviću, a Marković se morao zadovoljiti mjestom kotarskog kandidata u Pakracu.¹¹⁵ U srijemskom izbornom okrugu dvije stranke nastupile su s posebnim izbornim listama.

Skupštinski izbori 1925. odvijali su se u kontekstu oštre borbe dvaju blokova (posebno treba naglasiti činjenicu da je režim zakonskom i fizičkom represijom nastojao spriječiti djelovanje HRSS-a). S jedne strane nalazio se NB, koji se predstavljao oličenjem državnog jedinstva i unitarnog jugoslavenskosti, a s druge HRSS koji je, usprkos pritisku režima, i dalje inzistirao na konfederalnoj hrvatskoj republici. U odnosu na radikale, samostalni demokrati su posebno naglašavali državotvornost NB-a, odnosno separatizam HRSS-a. Prema pisanju osječčkog *Juga*, izbori su u biti predstavljali borbu između dviju jasno razgraničenih politika: „Jedna je politika velikog narodnog (nacionalnog) sporazuma, a druga je politika nesporazuma, smutnje, demagoštva, zaplotnjaštva i slaboće ljudske“.¹¹⁶ Slično su propagirali i požeški samostalni demokrati: na izborima, kako je navedeno, „stoje dvije fronte pred odlučnom bitkom“.¹¹⁷ Drugim riječima, daleko više negoli radikali, samostalni demokrati su upozoravali na presudnu važnost predstojećih izbora na kojima se odlučivalo o budućnosti države: „Na ovim izborima ima narod da kaže: da li odobrava politiku državnog i narodnog jedinstva ili politiku separatističku, da li odobrava Pašić-Pribićevićev rad koji zastupa ideju državnog i narodnog jedinstva ili Davidović-Radićev rad, koji teži za razjedinjenjem našeg troimenog naroda“.¹¹⁸

Središnja predizborna skupština NB-a za virovitički izborni okrug održana je 1. veljače 1925. u Osijeku. Nakon prvog govornika, nositelja liste radikala Ivkovića, nastupio je Paleček. Nastup se može ocijeniti kao prava bujica radikalnog unitarizma. Hrvatima, kao plemenu jedinstvenog jugoslavenskog naroda, odrekao je pravo na svaki suverenitet: jer, onda slično pravo, kako je naveo, imaju i Srbi, pa bi ostvarenje hrvatskog suvereniteta dovelo do građanskog rata. Sebe je predstavio kao Hrvata, Jugoslavena, „koji je isto tako i Srbin“, iz čega je navodno proizlazilo kako između tih naroda nema nikakve potrebe za sporazumom: „To je veliki nesmisao. [...] Između Srba i Hrvata

¹¹⁴ „Vesti iz okolice – Radikalsko-demokratski sporazum u Požeškoj županiji“, *Straža*, 6/1924, 274, 4.

¹¹⁵ „Kandidatska lista SDS u požeškom okrugu“, *Brodске novine* (Brod na Savi), 7/1924, 3, 1.

¹¹⁶ „Dvije politike“, *Jug*, 8/1925, 7, 1.

¹¹⁷ „IZBORNICIMA! Kuca dvanaesti sat“, *Glasnik Nacionalnog bloka (udruženih radikala i samostalnih demokrata)*, 1/1925, 3, 1.

¹¹⁸ „Šta nam trebaju donijeti izbori za Narodnu skupštinu?“, *Jug*, 8/1925, 3, 1.

nema nesporazuma.¹¹⁹ Drugi su oštricu istupa izravno usmjerili na Radića. Šaj ga je u Virovitici otvoreno nazvao izdajicom i lažnim prijateljem naroda.¹²⁰ U požeškom su izbornom okrugu samostalni demokrati upozoravali na opasnost Radićevog koketiranja s komunizmom: „Protivnici jedinstva svim silama, svom parom rade, da sruše ovu državu, da zbace s prijestolja Kralja, da Tebi, mili posjedniče, otmu zemlju, da boljševici sve pograbe, da im onda robuješ“.¹²¹

Rezultati parlamentarnih izbora 1925. u Slavoniji i Srijemu u manjoj su mjeri izmijenili odnose političke moći između glavnih konkurenata (vidi **Pri-log 1**).¹²² U sva tri izborna okruga HRSS je osvojio 13 poslaničkih mandata, NRS 8, a SDS 3 (NB 4), što je, u odnosu na parlamentarne izbore 1923., donijelo HRSS-u pad za 4 mandata, radikalima rast za 3, a SDS-u, kojeg se može smatrati glavnim dobitnikom raskola DS-a, rast za 1 mandat.¹²³ Navedene promjene uglavnom su rezultat izbornih rezultata u Srijemu, gdje su radikali ostvarili 1 mandat više u odnosu na izbore 1923., a HRSS 2 manje. U ostala dva izborna okruga i radikali i samostalni demokrati su porasli za 1 mandat (SDS u virovitičkom, gdje 1923. DS nije uspio osvojiti mandat, a NRS u požeškom, gdje je 1923. ostao bez mandata). SDS je s tri osvojena poslanička mandata, dakle, donekle ojačao u odnosu na rezultat koji je 1923. na istom području ostvario tada jedinstveni DS (na tim parlamentarnim izborima u virovitičkom izbornom okrugu DS-u je oko 200 glasova nedostajalo za osvajanje poslaničkog mandata). U smislu teritorijalne raspoređenosti glasova, kandidacijske liste NB-a počivale su na podršci srpskih birača osječkog, slatinskog, našičkog i virovitičkog kotara (u virovitičkom izbornom okrugu), odnosno pakračkog, novogradiškog, požeškog i daruvarskog kotara (u požeškom izbornom okrugu). U Srijemu je SDS u svim kotarevima dobio manje glasova od NRS-a, a više od polovice biračke podrške dobio je u staropazovačkom, zemunskom i rumskom kotaru.¹²⁴

Razvoj političkih događaja nije samostalnim demokratima omogućio dugotrajno uživanje u zajedničkoj izbornoj pobjedi s radikalima. Istina, Pribičević je ponovno postao ministar, a Paleček je izabran na mjesto potpredsjednika Narodne skupštine, ali u javnost su sve više prodirale informacije o

¹¹⁹ „Veličanstven zbor Nacionalnog bloka u Osijeku“, *Straza*, 7/1925, 20, 2.

¹²⁰ „Velika skupština „Nacionalnog bloka“, *Virovitičanin* (Virovitica), 3/1925, 6, 1.

¹²¹ „IZBORNICIMA! Kuca dvanaesti sat“, *Glasnik Nacionalnog bloka (udruženih radikala i samostalnih demokrata)*, 1/1925, 3, 1.

¹²² Usp. S. Božić, *Srbi u Hrvatskoj*, 509-513.

¹²³ Za poslanike u Narodnoj skupštini izabrani su Ivan Paleček (virovitički izborni okrug), Juraj Demetrović (požeški izborni okrug) i Svetislav Popović (srijemski izborni okrug).

¹²⁴ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925.* (Beograd, 1926), 86-87, 96-102.

pregovorima između radikala i Radića. Potkraj ožujka 1925. Pavle Radić je u skupštini pročitao izjavu kojom je njegova stranka priznala Vidovdanski ustav, a time i monarhističko državno uređenje. Zadaće objašnjavanja neočekivanog preokreta slavonsko-srijemskim samostalnim demokratima prihvatio se Milan Stijić. Radićeva kapitulacija, kako je naveo, bila je rezultat uporne borbe Pribičevića „u obrani interesa narodnog jedinstva i državne celine“ i trebalo bi je gledati kao početak potpune pobjede NB-a.¹²⁵ Čini se da nešto više od samopriznanja nije preostalo samostalnim demokratima. „Nismo morali demantovati ni jednu svoju reč, a kamo li rad i sve ono što učinismo za opšte dobro države“, komentirao je anonimni uvodničar *Brodskih novina* u kontekstu sve izvjesnijeg silaska s vlasti, „pa ma radi toga u pojedinim momentima i pretrpeli kakvu partijsku štetu“.¹²⁶ Ipak, ubrzo je postalo sasvim jasno kako radikali ne pomišljaju zadržati Pribičevića u vladi: umjesto vlade „nacionalnog jedinstva“ (s SDS-om), odlučili su se za vladu „nacionalnog sporazuma“ (s HSS-om). Stoga su u ljeto 1925. stranački prvaci bili prisiljeni obilaziti mjesne i lokalne organizacije kako bi očuvali jedinstvo stranke, posebice u kontekstu činjenice da se više nije nalazila na vlasti. Paleček je, tako, potkraj kolovoza 1925. obišao slatinski kotar, gdje se mogao jasno osvjedočiti o nevjerici tamošnjih Srba. „Narod nikako ne može da shvati“, napisao je dopisnik *Juga*, „zašto se pokidao Nacionalni blok, koji je imao većinu, da se puste radićevci na vladu“.¹²⁷ Nedvojbeno pokolebano članstvo slavonsko-srijemskih samostalnih demokrata pokušao je obodriti i sam Pribičević agitacijskom kampanjom koju je poduzeo tijekom listopada 1925. Prilikom, prema većini novinskih izvještaja, dobro posjećenih skupština u Osijeku, Vinkovcima, Rumi i drugdje, naglašavao je neprincipijelnost radikala i nepouzdanost radićevaca.¹²⁸

Kao da duboke političke promjene na državnoj razini nisu bile dovoljne, u virovitičkoj okružnoj organizaciji pojavile su se unutarne trzavice. Očito nezadovoljan vlastitim položajem u hijerarhiji stranke (ali, i u osjetljivom trenutku silaska s vlasti), Milanović je početkom lipnja 1925. izdao proglas u kojem je kritički progovorio o stanju u stranci i posebno o njezinom vođi. Za SDS je posebno opasna bila činjenica da je proglas potpisalo pedesetak članova stranke iz slatinskog kotara, odnosno najčvršćeg slavonskog uporišta stranke. Ubrzo je uslijedio odgovor pa je Milanović isključen iz stranke.¹²⁹ Usprkos isključenju, Milanović je uspio ostvariti određeni utjecaj među tamošnjim Srbima, pored ostalog, i stalnim izdavanjem pamfleta. Stoga su Paleček i Stijić

¹²⁵ Milan Stijić, „Priznajemo...“, *Jug*, 8/1925, 17, 1.

¹²⁶ „Naš pravac“, *Brodске novine*, 6/1925, 20, 1.

¹²⁷ „Dr. Ivan Paleček među svojim biračima“, *Jug*, 8/1925, 39, 2.

¹²⁸ „Značenje vinkovačkog zbora“, *Brodске novine*, 6/1925, 42, 1.

¹²⁹ „Isključen iz stranke“, *Jug*, 8/1925, 30, 1.

u drugoj polovici 1925. često odlazili u slatinski kotar, pokušavajući smiriti situaciju.¹³⁰

Tijekom 1926. u Kraljevini SHS nije bilo izbora na državnoj ili regionalnoj razini, pa se o stvarnoj političkoj snazi SDS-a u Slavoniji i Srijemu može samo nagađati. S obzirom na to da se stranka nalazila u oporbi, tradicionalni oslonac na aparat vlasti je nestao. Pored toga, istaknuti članovi SDS-a sada su postali metom administrativnih progona. Mjesni je odbor stranke u lipnju 1926. upozorio na slučaj tamošnjeg upravitelja škole Stevana Kralja, pristaše SDS-a, koji je najprije prestao biti članom ispitnih povjerenstava, zatim i upraviteljem škole, a potom je premješten.¹³¹

Ako je vjerovati stranačkom tisku, neki radikali, očito nezadovoljni koalicijom s HSS-om, počeli su prelaziti u redove SDS-a. Iz kotara Daruvar često su javljali o porastu članstva, posebno navodeći pojave novih pristaša iz redova NRS-a.¹³² U prosincu 1926. stranački je tisak izvijestio da je čitav mjesni odbor NRS-a u Gazijama (kotar Našice) pristupio SDS-u.¹³³ Posebnu pažnju dobivali su prodori SDS-a u većinskim hrvatskim područjima. Primjerice, tijekom svibnja, lipnja i srpnja 1926. dosta prostora u središnjem glasilu stranke dobilo je širenje stranke u kotaru Požega. Osnovane su mjesne organizacije u Cigleniku, Migalovcima, Vetovu i Pleternici.¹³⁴ Čini se da je raspoloženje stranačkog članstva podignuto novim Pribičevićevim agitacijskim putovanjima. Tijekom ožujka 1926. održao je 6 velikih zborova u Srijemu: u Vinkovcima, Rumi, Šidu, Mitrovici, Staroj Pazovi i Vukovaru. Zborovi su bili izvrsno posječeni, o čemu svjedoči fotografija objavljena u zagrebačkom *Srpskom kolu*. Pribičević je, ponesen neprestanim klicanjem pristaša, izjavio kako SDS neće ulaziti u bilo kakve koalicije „dokgod ne postane toliko jaka, da bude glavna jezgra koalicije, s kojom će moći da sprovodi svoj program“.¹³⁵ U travnju 1926. posjetio je Slatinu, a u svibnju iste godine Okučane i Novu Gradišku.¹³⁶

¹³⁰ „Skupštine S.D.S. u Čeralijama i Lisičinama“, *Jug*, 8/1925, 42, 1-2.

¹³¹ „Režimski skandali“, *Riječ*, 22/1926, 128, 2.

¹³² „Iz samostalne demokratske stranke – Nove organizacije SDS u srezu daruvarskom“, *Riječ*, 22/1926, 56, 4-5.

¹³³ „Uspjesi SDS u Slavoniji“, *Riječ*, 22/1926, 286, 1.

¹³⁴ „Iz samostalne demokratske stranke – Nova organizacija SDS u Cigleniku“, *Riječ*, 22/1926, 124, 2; „Iz samostalne demokratske stranke – Daljnji uspjeh SDS u Slavonskoj Požegi“, *Riječ*, 22/1926, 127, 1; „Iz samostalne demokratske stranke – Nova organizacija SDS u slavonskopožeškom srezu“, *Riječ*, 22/1926, 153, 2; „Iz samostalne demokratske stranke – Vrlo uspješni sastanak u Pleternici u Slavonsko-požeškom srezu“, *Riječ*, 22/1926, 164, 3.

¹³⁵ „Osvojenje Srema“, *Srpsko kolo*, 23/1926, 13, 5.

¹³⁶ „Rezerva države, mamurluk „sporazuma“, slom situacije i novi izbori“, *Riječ*, 22/1926, 95, 2; „Talas pokreta SDS zapljuskuje već Beograd i Zagreb“, *Riječ*, 22/1926, 106, 1; „Slavlje SDS i Svetozara Pribičevića u Slatini“, *Jug*, 9/1926, 17, 3-4.

Izvjeseo jačanje SDS-a potvrđuju i rezultati nekih lokalnih izbora. U Novskoj je u siječnju 1926. SDS s dva osvojena mjesta uspio ući u općinsko vijeće.¹³⁷ Solidnim izbornim rezultatima SDS-a mogu se ocijeniti i osvojenih 6 mandata u Zemunu, odnosno 3 u Vukovaru (u obama gradovima izbori su održani u ožujku 1926.).¹³⁸ SDS je zvučnu pobjedu odnio u unutar srpskoj političkoj utakmici u Dalju: tu su općinski izbori održani u kolovozu iste godine i SDS je osvojio više glasova negoli radikali i zemljoradnici zajedno.¹³⁹

Istinsku provjeru svoje političke snage u Slavoniji i Srijemu samostalni demokrati imali su prilikom izbornih nadmetanja do kojih je došlo tijekom 1927. Najprije su potkraj siječnja održani prvi (i, kako će se pokazati, jedini) izbori za nove upravne jedinice regionalne razine, odnosno oblasti. O nekoj organiziranoj predizbornoj kampanji SDS-a (kao i drugih stranaka) ne može se govoriti, pa su uobičajene godišnje izborne skupštine kotarskih i mjesnih organizacija (održavane tijekom prosinca 1926.) zapravo poslužile i kao središnje skupštine za predstojeće oblasne izbore.

Iz predizborne kampanje treba izdvojiti već tradicionalna sukobljavanja s NRS-om oko naklonosti dobrovoljaca, što je jasno svjedočilo o njihovoj važnosti za obje stranke. Milan Stijić se početkom siječnja 1927. našao u sukobu s radikalima iz Orahovice upravo oko pitanja podjele zemlje dobrovoljcima.¹⁴⁰ Pomalo neočekivano, SDS se našao pred izazovom u vidu borbe protiv zemljoradnika. Odvijala se upravo na onim područjima na kojima je SDS očekivao glavninu podrške, odnosno u srpskim selima slatinske, pakračke, virovitičke, našičke i novogradiške općine, odnosno u nekim dijelovima Srijema. S jedne strane, zemljoradnici su nastojali diskreditirati SDS, prikazujući ga kao „gospodsku“ stranku. Središnje zemljoradničko glasilo, beogradsko *Selo*, objavilo je tako sredinom siječnja 1927. dopis stanovitog Rade Gruića iz okolice Zemuna, u kojem se kao glavni razlog njegova napuštanja SDS-a navodi navodna transformacija te stranke u onu koja „brani interese kapitalista“.¹⁴¹ Stoga su oblasni kandidati SDS-a u Srijemu morali pojačati izbornu kampanju, upozoravajući na činjenicu da zemljoradnička agitacija ne predstavlja ništa drugo doli rad u korist Radića.¹⁴² Čini se da je zemljoradnička taktika dovela do manjeg slabljenja SDS-a. Primjerice, u našičkom kotaru neki tradicionalni birači SDS-a ostali su zbunjeni: kako glavna tijela stranke nisu reagirala pravodobnim slanjem odgovarajućih uputa, neki nisu izašli na

¹³⁷ „Izbor općinskog vijeća u Novskoj“, *Riječ*, 22/1926, 4, 3.

¹³⁸ „Pobjeda [sic!] SDS u Zemunu i Vukovaru“, *Riječ*, 22/1926, 67, 3.

¹³⁹ „Pobjeda samostalaca u Dalju“, *Riječ*, 22/1926, 186, 1.

¹⁴⁰ „Izborni glasnik – Skupština pribičevičevaca“, *Hrvatski list*, 8/1927, 4, 3.

¹⁴¹ Rada Gruić, „Ko zavarava narod?“, *Selo* (Beograd), 9/1927, 340, 3.

¹⁴² „Uspela' Konferencija Samostalnih Demokrata“, *Selo*, 9/1927, 341, 4.

birališta, a neki su glasali za HSS.¹⁴³ I zagrebačke *Novosti* pisale su o pokušaju zemljoradnika da uzdrmaju tradicionalna uporišta SDS-a i NRS-a u kotaru Nova Gradiška.¹⁴⁴ Najštetniji udarac SDS je ipak zadobio u kotaru Slatina. Tu je Milanović lukavim manevrom uspio u redove birača SDS-a unijeti zbnunjenost koja mu je, u konačnici, donijela poslanički mandat u osječkoj oblasnoj skupštini. Milanović je, najprije, uputio biračima poseban proglas u kojem je naveo svoje zasluge za ustroj stranke na tom području, a potom je i kandidirao kao službeni kandidat „samostalno-demokratske stranke“.¹⁴⁵ Istovremeno, posvuda je govorio kako se izmirio s Pribičevićem.¹⁴⁶ Potom se poslužio kriptovtorinom. Uoči izbora svim uglednijim pristašama SDS-a u kotaru uputio je navodni telegram Glavnog odbora stranke u kojemu je stajalo „da se u svim srezovima, u kojima je kandidirao Života Milanović i njegovi prijatelji glasuje za njegove liste, a u srezovima, gde on nije kandidirao, da se glasa za one prijatelje samostalne demokratske stranke, koji su istakli svoje liste“.¹⁴⁷ Nije trebalo dugo da se Milanovićeva taktika razotkrije, ali bilo je kasno. Ispostavilo se, naime, kako je uspio prevariti i neke od najuglednijih pristaša SDS-a u slatinskoj okolici. „Ugledni pristaša i marljivi agitator“ SDS-a iz Slatinskog Drenovca, ostajući iz jasnih razloga anonimn, u dopisu *Srpskom kolu* iznosi kako je Milanović „zaveo mnoge time što je govorio da će se priključiti g. Sv. Pribičeviću [...] Mnoge je zbnunio i onaj brzojav [...] a najveći deo usled sve te smutnje nije nikako hteo ni da glasa.“¹⁴⁸ Dobrovoljca i prvaka SDS-a u kotaru Donji Miholjac Iliju Radanovića uspio je nagovoriti da mu bude zamjenik na izbornoj listi.¹⁴⁹ Kako će se vidjeti, zemljoradnici se ipak nisu uspjeli u većoj mjeri politički afirmirati u Slavoniji i Srijemu, ali su u manjoj mjeri ipak uspjeli oslabiti samostalne demokrate i radikale.

SDS je imao razloga za zadovoljstvo nakon objave rezultata oblasnih izbora iz siječnja 1927. (vidi **Prilog 2**). Na prvom mjestu treba reći kako se stranka etablirala kao druga politička snaga na području Osječke oblasti, daleko iza pobjedničkog HSS-a, ali i daleko ispred NRS-a: SDS je osvojio ukupno 11 mandata¹⁵⁰ u oblasnoj skupštini, HSS 59, a NRS dva. Isti omjer vrijedi i ako

¹⁴³ Mirko J. Dragojlović, „Nevolja tišti zemljoradnika svuda“, *Selo*, 9/1927, 345, 3.

¹⁴⁴ „Novogradiške vijesti“, *Novosti* (Zagreb), 20/1927, 21, 7.

¹⁴⁵ „Proglas g. Živote Milanovića“, *Srpsko kolo*, 24/1927, br. 1, 2.

¹⁴⁶ „Kako kandiduje Života Milanović“, *Jug*, 10/1927, br. 1, 2.

¹⁴⁷ „Za Toleš planinom“, *Srpsko kolo*, 24/1927, 5, 2.

¹⁴⁸ „Pismo iz Slat. [Slatinskog] Drenovca“, *Srpsko kolo*, 24/1927, 6, 2.

¹⁴⁹ Ilija Radanović, „Napuštanje g. Živote Milanovića“, *Srpsko kolo*, 24/1927, br. 3, 4.

¹⁵⁰ Izabrani su sljedeći kandidati SDS-a: Prokopije Uzelac (kotar Osijek), Milan Stijić (kotar Našice), Adam Marin (kotar Slatina), Milan Dobrović (kotar Daruvar), Mihajlo Pauković, Danilo Podunavac i Đuro Vojnović (kotar Nova Gradiška), Marko Petrović (kotar Požega), Milan Omčikus (kotar Bjelovar), Mile Radošević (kotar Garešnica) i Franjo Lovrak (kotar

se u obzir uzme broj glasova: u odnosu na radikale, kandidati SDS-a dobili su povjerenje gotovo 10.000 glasova više. SDS je nadvisio radikale u gotovo svim izbornim kotarevima sa većom koncentracijom srpskog stanovništva (Našice, Slatina, Virovitica, Daruvar, Nova Gradiška, Pakrac i Požega), osim u osječkom kotaru, gdje su radikali odnijeli pobjedu. U odnosu na HSS, pobjedu je odnio u pakračkom kotaru. Zadovoljstvo zbog dobrog izbornog rezultata samostalnim demokratima osječke oblasti donekle su umanjili Milanović, osvajanjem mandata u slatinskom kotaru, radikali, dobivši povjerenje većeg broja birača u svim većim gradovima (osim Broda na Savi), i DS, većom glasačkom podrškom u kotaru Đakovo. U Srijemskoj su oblasti samostalni demokrati očekivano ostali iza radikala, osvojivši 6 poslaničkih mandata (od ukupno 40) u oblasnoj skupštini, ali, za razliku od NRS-a, broj birača SDS-a porastao je za nekoliko tisuća.¹⁵¹ Pribićević je uspjeh stranke na oblasnim izborima ocijenio odličnim, ponajviše jer je posvuda vidio pad radikala, ali i neke slabosti Radićevog HSS-a. Rezultat SDS-a smatrao je odličnom početnom točkom za predstojeće skupštinske izbore, na kojima je očekivao kako će se „naskoro pored ogromne većine Srba i većina Hrvata u Hrvatskoj i Slavoniji [naći] u samostalnoj demokratskoj stranci“.¹⁵² No, i on je ostao iznenađen načinom na koji je Milanović došao do oblasnog mandata pa nije propustio oštro napasti nekadašnjeg bliskog suradnika i poznanika: „U mom 25-godišnjem političkom životu nije mi se još to dogodilo, da neko u moje ime šalje lažne telegrame.“¹⁵³

Predizborna kampanja SDS-a za skupštinske izbore 1927. počivala je na agilnosti predsjednika stranke. Tijekom kolovoza proputovao je kroz dobar dio Slavonije i Srijema. Sadržaj Pribićevićevih napada uglavnom je išao na račun radikala, koje je nazivao „vladinim slabićima“ i onim čimbenikom koji je odgovoran za neravnopravan status „prečanskih“ krajeva. Samostalno-demokratski list *Samostalac* s ushićenjem je prenosio dojmove s njegovih skupština, na kojima se znalo okupiti i više tisuća ljudi (što je, čini se, ipak bilo manje negoli su mogli okupiti HSS i NRS). Primjerice, 29. kolovoza 1927. nastupio je u Mitrovici i, prema anonimnom piscu:

Grubišno Polje). „Izabrani članovi oblasne skupštine Osječke oblasti“, *Hrvatski list*, 8/1927, 24, 3.

¹⁵¹ „Rezultati oblasnih izbora u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Vojvodini i Crnoj Gori“, *Hrvat* (Zagreb), 8/1927, 2199, 1; „Konačni rezultat izbora u osječkoj oblasti“, *Hrvatski list*, 8/1927, 24, 2; „Oblasni izbori u virovitičkoj županiji“, *Hrvatski list*, 8/1927, 27, 4; „Oblasni izbori u požeškoj županiji“, *Hrvatski list*, 8/1927, 28, 4; „Oblasni izbori u bjelovarsko-križevačkoj županiji“, *Hrvatski list*, 8/1927, 29, 4; „Rezultat izbora u srijemskoj oblasti“, *Hrvatski list*, 8/1927, 24, 2.

¹⁵² Svetozar Pribićević, „Naši uspjesi na oblasnim izborima“, *Srpsko kolo*, 24/1927, 7, 1.

¹⁵³ Pribićević, „Naši uspjesi“, *Srpsko kolo*.

„Govorio je odsečno i sigurno, kao ex catedra, te je u svima slušaocima našao blagodarnu publiku, koja je osećala, da je g. Svetozar [sic!] prvi predstavnik našeg nacionalnog karaktera, borbenosti, dostojanstva i naše političke doslednosti, te da je on pozvan da bude protagonista u borbi za naša građanska prava, za jednakost, izjednačenje.“¹⁵⁴

Od ostalih, treba izdvojiti napore nositelja liste SDS-a u virovitičkom izbornom okrugu Milana Stijića i kandidata stranke u virovitičkom kotaru Stanka Hajdukovića u pokušaju privlačenja hrvatskih birača. Hajduković je sredinom kolovoza obilazio virovitički kotar i našao se u mjestu Stari Gradac, gdje je pokušao diskreditirati Radića, ukazujući na njegove „štetne akcije“ i na „opravdanost pojedinih čina, koji su se morali upotrijebiti na obranu države i naroda“, što je, navodno, primljeno s „potpunim razumijevanjem i odobravanjem“.¹⁵⁵ Nešto ranije potporu hrvatskih birača pokušao je zadobiti i Stijić u kotaru Đakovo.¹⁵⁶ Potom je obilazio kotar Našice, gdje je, prema pisanju *Juga*, naišao na potporu tamošnjih socijalista koji su odobravali djelovanje SDS-a „za radnike i seljake“.¹⁵⁷

Agresivni verbalni napadi na protivnike trebali su dijelom skriti ponovno rasplamsala unutarnja sukobljavanja u organizacijama SDS-a, ali i dijelom umanjiti novi zemljoradnički napad (pojačan ulaskom Milana Pribičevića u tu stranku). Osječki federalisti¹⁵⁸ tvrdili su da dobrovoljci iz slatinskog i virovitičkog kotara nisu htjeli Stijića za nositelja liste, što je on morao i javno negirati.¹⁵⁹ Prema drugim izvorima, iza napada na Stijića stajao je Grujić, koji je uživao veliku potporu dobrovoljaca.¹⁶⁰ Opet, pojavile su se i informacije prema kojima je Stijićevom kandidaturom posebno nezadovoljan oblasni poslanik SDS-a i sve utjecajniji prvak stranke, paroh iz Medinaca Adam Marin.¹⁶¹ Đakovački demokrati tvrdili su da iza nametanja Grujića stoji Glavni odbor stranke, koji se sa Stijićevom kandidaturom složio tek nakon što je ovaj

¹⁵⁴ „Triumfalni zborovi i dočeci g. Svetozara Pribičevića u mitrovačkom srezu“, *Samostalac*, 1/1927, 3, 1.

¹⁵⁵ „Skupštine SDS u virovitičkom srezu“, *Jug*, 10/1927, 15, 2.

¹⁵⁶ „Stranačko kretanje – Skupštine SDS u srezu Đakovo“, *Jug*, 10/1927, 14, 2-3.

¹⁵⁷ „Skupštine i sastanci SDS u srezu Našice“, *Jug*, 10/1927, 15, 2.

¹⁵⁸ Opširno o HFSS-u vidi u: Ljubomir Antić, *Hrvatska federalistička stranka*, (Zagreb, 1982).

¹⁵⁹ „Izborni vijesnik – Nezadovoljstvo samostalaca s kandidaturom prof. Stijića“, *Hrvatski list*, 8/1927, 193, 3.

¹⁶⁰ „Nezadovoljstvo samostalaca s kandidaturom prof. Stijića“, *Hrvatski list*, 8/1927, 194, 3.

¹⁶¹ „Rasulo i pocijepanost samostalnih demokrata u Podravskoj Slatini“, *Slobodna tribuna*, 7/1927, 723, 2.

zaprijetio samostalnim istupom.¹⁶² Očito, nezadovoljnici iz Slatine smatrali su kako njihovim glasovima treba biti izabran netko od lokalnih prvaka stranke. Sukoba je bilo i u požeškom izbornom okrugu. U, za SDS prevažnom, kotaru Pakrac jednoglasnu podršku za skupštinsku kandidaturu dobio je Podunavac, što je značilo potpuno marginaliziranje do tada najutjecajnijeg pakračkog samostalnog demokrata Markovića.¹⁶³ Paleček je u srijemskom izbornom okrugu pokušao spriječiti potencijalno razorna međusobna sukobljavanja kandidata prijedlogom da se niti jedan od njih ne veže uz pojedini kotar. Prijedlogu se suprotstavio oblasni poslanik stranke Miša Živanović, a kad je ostao u manjini, prešao je u redove DS-a i u posebnoj izjavi za tisak naveo da u SDS-u vlada nezdravi centralizam.¹⁶⁴

Sukobljavanja između samostalnih demokrata i zemljoradnika u slatinskom, virovitičkom i daruvarskom kotaru bila su stalna još od oblasnih izbora. Milanović, koji je u međuvremenu postao i članom Glavnog odbora zemljoradnika, smatrao je da se intenzivnijim radom u virovitičkom i požeškom izbornom okrugu može postići veći uspjeh.¹⁶⁵ Pritom su se ponajviše služili provjerenom taktikom koju je, kad je riječ o hrvatskim biračima, usavršio Radić, odnosno pragmatičnom uporabom dogme o posebnosti seljaštva kao društvenog sloja. Iz SDS-a su, što se može tumačiti kao znak izvjesne bojazni, stoga morali upozoravati svoje pristaše kako su „zemljoradnici uzeli način Stipice Radića, koji je na gospodu sasuo svu paljbu svoga ništavila“.¹⁶⁶ Usljedila je borba proglasima u kojoj se nisu štedjele riječi.¹⁶⁷ Sve je imalo i obrise unutarobiteljske svade jer je Milan Pribičević, nositelj zemljoradničke liste u virovitičkom izbornom okrugu, u posebnom proglasu napao vlastitog brata.¹⁶⁸ Zemljoradnici su u kotaru Virovitica optuživali Hajdukovića da je komunist, što je on morao javno negirati.¹⁶⁹ Politički protivnici uočili su oštru predizbornu borbu za Srbe u slatinskom kotaru, čiji su glasovi u pravilu donosili poslanički mandat. „Sad će Slatinski Srbi“, pisao je osječki *Hrvatski list*, „imati da riješe gordijski čvor i to ne jedan, nego dva: jedan radikalski sa dva,

¹⁶² „Izborni glasnik – Među samostalnim demokratima“, *Narodni list* (Đakovo), 6/1927, 7, 3.

¹⁶³ „Izborni vijesnik – Kandidature pribičevićevaca u Pakracu i Daruvaru“, *Hrvatski list*, 8/1927, 179, 3.

¹⁶⁴ „Sreska konferencija SDS u Rumi“, *Srpsko kolo*, 24/1927, 29, 3.

¹⁶⁵ „Vanredna sednica Glavnog odbora Saveza zemljoradnika“, *Selo*, 9/1927, 362, 1.

¹⁶⁶ „Operacije protiv Samostalne Demokratske Stranke“, *Jug*, 10/1927, 5, 4.

¹⁶⁷ Grujić, „Povodom proglasa zemljoradnika Osječke oblasti“, *Jug*, 10/1927, 15, 1.

¹⁶⁸ „Milan Pribičević o stranci svojega brata Svetozara Pribičevića“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 19/1927, 25, 3.

¹⁶⁹ Stanko Hajduković, „Gospodi zemljoradnicima na znanje“, *Jug*, 10/1927, 15, 4

a drugi demokratski sa četiri uzla. Hoće li ga oni presjeći kao Aleksandar kralj Makedonaca?¹⁷⁰

U odnosu na parlamentarne izbore 1925., SDS je u tri slavonsko-srijemska izborna okruga 1927. postigao bolji rezultat jer je osvojio jedan mandat više, odnosno njih četiri¹⁷¹ (vidi **Prilog 3**). No, porast broja mandata dogodio se samo u srijemskom izbornom okrugu, gdje je SDS očito iskoristio cijepanje radikala na čak 4 kandidacijske liste, moguće čak i izvjesnu zasićenost tamošnjih Srba NRS-om. U virovitičkom izbornom okrugu SDS je ostao bez poslaničkog mandata, što se može ocijeniti velikim neuspjehom. Ispostavilo se da su radikali (2 mandata) bili posredni dobitnici zemljoradničke kampanje, ponajviše usmjerene protiv SDS-a, ali i neočekivanog jačanja DS-a (ostao bez mandata, ali sa samo stotinjak glasova manje od samostalnih demokrata). Zemljoradnici su također ostali bez mandata, ali je njihovih više od dvije tisuće glasova (posebno 861 glas koji su dobili u slatinskom kotaru) presudno utjecalo na neuspjeh SDS-a (čemu treba pridodati više od tisuću glasova koje je DS osvojio u kotaru Osijek). U požeškom izbornom okrugu SDS je ostao bez drugog mandata zahvaljujući radikalnim pobjedama u novogradiškom i novskom kotaru, ali i izvrsnim rezultatima u požeškom i pakračkom kotaru. Također, SDS se treba smatrati glavnim gubitnikom i gotovo dvije tisuće glasova koje su dobili zemljoradnički kandidati.¹⁷²

Treba se ukratko osvrnuti i na rezultate koje je SDS ostvario u izborima za gradska poglavarstva i općinska vijeća u Slavoniji i Srijemu 1924.-1929. Tu se odmah vidi kako SDS gotovo niti u jednom većem gradskom, trgovišnom ili općinskom središtu slavonsko-srijemskog prostora nije uspio ostvariti položaj niti relativne većine (izuzetak je Pakrac). Također, s izuzetkom Daruvara, Nove Gradiške, Novske, Pakraca i Valpova, SDS u pravilu zaostaje za radikalima, što upućuje na zaključak da je srpsko građanstvo većih mjesta bilo više naklonjeno NRS-u. SDS se, primjerice, nikad nije uspio nametnuti kao relevantna snaga u političkom životu Broda na Savi, Đakova, Virovitice i Osijeka. Ukoliko je stranka na izbore u razdoblju od pojave pa do siječnja 1929. izlazila u savezima, onda su najčešći koalicijski partneri bili radikali ili demokrati. Koalicija s hrvatskim političkim strankama nema, s izuzetkom gradskih izbora u Virovitici 1928., kada je SDS u savezu s HSS-om (vidi **Prilog 4**).

¹⁷⁰ „Izborni vijesnik – Komešanje među Pribčevim demokratima“, *Hrvatski list*, 8/1927, 177, 3.

¹⁷¹ Za poslanike SDS-a u Narodnoj skupštini izabrani su: Juraj Demetrović (požeški izborni okrug), Svetislav Popović, Milan Kostić i Nikola Radivojević (srijemski izborni okrug).

¹⁷² HDA, Zagrebačka oblast/Veliki župan (VŽ), Rezultati skupštinskih izbora 1927., bez nadnevka. Nažalost, niti u jednim novinama, kao niti u dostupnim arhivskim izvorima, nisam uspio pronaći cjelovite izborne rezultate u srijemskom izbornom okrugu (osim za kotare Vinkovci, Vukovar i Županja).

Slavonsko-srijemski samostalni demokrati i dvojbe Seljačko-demokratske koalicije

Ulazak SDS-a u savez s Radićevim HSS-om u studenom 1927., praćen dramatičnom političkom transformacijom samog Pribičevića, nije mogao ostati bez posljedica za članstvo stranke u Slavoniji i Srijemu. Politički pravac SDK morao je predstavljati veliko iskušenje: nova koalicija najprije je zahtijevala opću demokratizaciju stanja u državi (pored ostalog, ostavku Vlade, raspuštanje Narodne skupštine i raspisivanje izbora), a potom, posebice nakon atentata na Radića i druge, i provedbu novog državnog uređenja, odnosno ukidanje Vidovdanskog ustava.¹⁷³ Osječki *Jug* upozoravao je na ekonomsko iskorištavanje „prečanskih“ krajeva kao važan motiv koalicije između SDS-a i HSS-a: „Gledajući teško stanje, u kojem se nalaze krajevi koje zastupaju, ustali su i Pribičević i Radić, da se to stanje poboljša.“¹⁷⁴ Pokazat će se kako su zahtjevi SDK doveli do raslojavanja u redovima slavonsko-srijemskih demokrata.

Za neke istaknute slavonsko-srijemske prvake stranke Pribičević je radikalnom retorikom (koju vjerojatno treba smatrati najoštrijom kritikom vlade iz usta bilo kojeg opozicijskog čelnika) ili otišao predaleko u udovoljavanju zahtjevima HSS-a ili je, čak, kako se neki nisu libili spomenuti, zaprijetio jedinstvu države. Čelni čovjek SDS-a u Srijemu, poslanik Svetislav Popović, kritizirao je tako u Vukovaru odluku vodstva HSS-a da potkraj kolovoza 1928. samostalno, odnosno bez konzultacija s koalicijskim partnerom, predsjedništvu Interparlamentarne unije u Berlinu uputi brzojav u kojem se kritizira dolazak službene delegacije Narodne skupštine, u kojoj se samo dva mjeseca ranije dogodio oružani napad na Radića.¹⁷⁵ Prema pisanju beogradskog tiska, Popović je izjavio i kako upućivanje brzojava nije u skladu sa stavovima SDS-a.¹⁷⁶ Ubrzo je, pred očekivanim napadima režimskih medija koji su isticali da se radi o ozbiljnim napuklinama unutar SDK, bio prisiljen sve demantirati.¹⁷⁷ Ipak, Popovićev čin upućuje na zaključak da je u krugu prvaka SDS-a u Slavoniji i Srijemu bilo onih koji su smatrali kako se Pribičević previše otklonio od unitarističke ideologije. Nekoliko dana kasnije Popović je govorio u Zemunu i dobar dio njegova istupa jasno je svjedočio o ostajanju na pozicijama unitarnog jugoslovenstva:

¹⁷³ Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji*, 17-19.

¹⁷⁴ „Seljačko-Demokratska koalicija“, *Jug*, 11/1928, 1, 1.

¹⁷⁵ Matković, *Svetozar Pribičević*, 214.

¹⁷⁶ „Pred rasturanjem Seljačko-Demokratske Koalicije“, *Pravda* (Beograd), 24/1928, 226, 1.

¹⁷⁷ „Izjava g. dra Sv. [Svetislava] Popovića“, *Riječ*, 24/1928, 209, 1.

„Ono na što mi polažemo težište i našu najveću važnost to je da ona politika koju će voditi SDS bude politika vjerna dosadanjim tradicijama samostalno-demokratske stranke, bude politika jugoslovenska. [...] I ja mislim da sam bio samo izraz onog općeg raspoloženja koje vlada u cijeloj našoj partiji, a naročito među našim prijateljima u Sremu kad sam povodom jedne depeše, koju je moj vrlo poštovani prijatelj g. dr. [Vlatko] Maček u ime HSS uputio predsjedništvu interparlamentarne unije i u kojoj je zauzeo poseban stav u ime hrvatskog naroda, izjavio da se sa sadržajem te depeše i sa odvojenošću postupka u tako važnom pitanju ne mogu složiti. [...] I ja sam duboko uvjeren da HSS u svojoj politici ne će ići dalje nego što može sa pravom da očekuje da će moći i Jugoslaveni Hrvati, Slovenci i Srbi koji su organizovani u SDK sa njom ići.“¹⁷⁸

Dok je Popović, iako se očito nije slagao sa sve vidljivijim isticanjem hrvatskog nacionalnog stava svog koalicijskog partnera, ipak i dalje ostao vjeran SDK-u, dotle su drugi ocijenili da savez s HSS-om vodi stranku u potencijalno razbijanje države, pa nisu mogli prihvatiti promjenu političkog programa. Stoga su napustili stranku. Pakrački prvak SDS-a Milenko Marković već je tijekom 1927. bio sve marginaliziraniji u tamošnjoj organizaciji stranke. U ljeto 1928. pisao je kako program SDK vodi u rat protiv Beograda i Srbije, a bila mu je neprihvatljiva i, kako je naveo, činjenica da koalicija HSS-a i SDS-a vodi u „separatističko uređenje države“.¹⁷⁹ U studenom 1928. beogradski dnevnik *Politika* dao je Markoviću velik prostor da detaljnije obrazloži kritiku nove politike SDS-a. Najprije se suprotstavio namjerama SDK za promjenom državnog uređenja i stao u obranu stanja sankcioniranog donošenjem Vidovdanskog ustava. Marković se predstavio kao uvjereni pristaša navodne jednakosti i ravnopravnosti zajamčene ustavom, pa dosljedno nije vidio nikakvog razloga za njegovu reviziju, a pogotovo ukidanje, što je nakon kolovoza 1928. bio središnji zahtjev SDK.¹⁸⁰ „Mene još niko nije uverio da danas“, napisao je u kasnijem članku, „da bi u našoj državi sve drukčije bilo, da nije bilo Vidovdanskog ustava, još manje sam ubeđen, da će u našoj državi poteći med i mleko, da se od državnog današnjeg našeg *jedinstva* stvori *federativna* država“.¹⁸¹ Federativna država, također jedan od važnijih zahtjeva SDK, stoga je za Markovića bio opasan pothvat, jer je držao kako između Hrvata i Srba ne bi bilo moguće povući liniju razgraničenja. Posebno je važno istaknuti kako je Marković napisao i da do nacionalnih nesnošljivosti u državi ne bi niti dola-

¹⁷⁸ „Raspoloženje samostalnih demokrata u Srijemu“, *Riječ*, 24/1928, 198, 4.

¹⁷⁹ „Radićevski odgovor jednom samostalnom disidentu“, *Riječ*, 24/1928, 195, 7.

¹⁸⁰ Milenko Marković, „Revizija ustava“, *Politika* (Beograd), 24/1928, 7368, 1.

¹⁸¹ Marković, „Protiv federacije“, *Politika*, 24/1928, 7393, 1.

zilo „kad među nama ne bi bilo *stranačkih strasti*“.¹⁸² Mjesec i nekoliko dana kasnije kralj Aleksandar je istovjetnim razlozima, odnosno navodno destruktivnim utjecajem političkih stranaka, obrazložio ukidanje parlamentarizma i uvođenje apsolutističke vladavine.

Ostaje otvorenim pitanjem u koliko je mjeri srpsko seljaštvo, posebice dobrovoljci i kolonisti koji su činili osnovicu podrške SDS-a u Slavoniji i Srijemu, pratilo politiku SDK. Ako je suditi po javljanjima (primjerice, Grujića ili drugih) u medijima, koja upadljivo izostaju tijekom 1928., onda se može zaključiti da je ili bilo zbunjeno iznenadnim savezništvom s dojučerašnjim glavnim političkim protivnikom, pa se pasiviziralo, ili se počelo približavati radikalima. Naime, posebice nakon atentata, radikali su u ruke dobili moćno promidžbeno oružje u borbi protiv samostalnih demokrata u „prečanskim“ krajevima: s obzirom na to da se Pribićević udružio s HSS-om, napustio je srbijanske političke stranke, čime je, kako su tvrdili, ugrozio prekodrinske Srbe jer ih je pokušao odvojiti od Beograda. Pakrački su radikali potkraj srpnja 1928. izdali rezoluciju u kojoj su negirali pravo Pribićeviću da istupa u ime hrvatsko-slavonskih Srba, a posebno su istaknuli namjeru da se bore „protiv razjedinjenja sa neumrlom Srbijom i našim Pijemontom“.¹⁸³ Srbi iz Dalja – što je, prema pisanju radikalne *Straže*, značilo i dosta „bivših“ pristaša SDS-a – istovremeno su osudili Pribićevića kao jednog od „moralnih“ krivaca za atentat.¹⁸⁴ Jaka radikalna kampanja primorala je SDS na obranu, pa je Stijić demantirao tvrdnje prema kojima „u gorskom kraju slatinskog sreza nema više samostalaca [samostalnih demokrata]“, odnosno da je SDS „izgubio kolonije i dobrovoljačke naseobine“.¹⁸⁵ Povezanost dobrovoljaca sa srbijanskom državnom idejom i nacionalnom simbolikom bila je duboka, pa se može pretpostaviti kako su neki odlučili napustiti Pribićevića i SDS.

Nasuprot Popovićevom nezadovoljstvu i Markovićevom razlazu sa SDS-om, drugi prvaci stranke u Slavoniji i Srijemu podržali su politiku SDK. Predsjednik mjesnog odbora SDS-a i oblasni poslanik paroh Podunavac upravo je u Pakracu predvodio SDS u iskrenoj suradnji s HSS-om. Nekoliko dana nakon skupštinskog atentata na prosvjednom zboru govorio je o potrebi daljnje „borbe za prava naroda, a protiv beogradskog pašaluka“.¹⁸⁶ U kolovozu 1928. bio je glavni pokretač slanja posebne rezolucije u kojoj je podržana Pribićević-

¹⁸² Marković, „Protiv federacije“, *Politika*, 24/1928, 7394, 1.

¹⁸³ „Pakrački radikali“, *Politika*, 24/1928, 7258, 4.

¹⁸⁴ „Veliki protestni zbor protiv Pribićevićeve politike u Dalju“, *Straža*, 10/1928, 160, 1.

¹⁸⁵ Stijić, „Partijske vesti“, *Straža*, 10/1928, 215, 1.

¹⁸⁶ „Divna sloga u žalosti u Pakracu“, *Riječ*, 24/1928, 147, 2.

ćeva politika.¹⁸⁷ Konačno, u gradu je početkom prosinca 1928. održana velika skupština SDK, na kojoj se okupilo oko 10.000 ljudi.¹⁸⁸ Nekako istovremeno, poslanik Milan Kostić naišao je na izvrstan prijem u kotaru Županja, koji je za SDS oduvijek bio područjem slabe podrške.¹⁸⁹

Osječka organizacija stranke također je iskreno podržala rad SDK. Tu je 10. lipnja 1928., zahvaljujući vodstvu ogranka, održan veliki zbor na kojem su govorili Radić i Pribičević.¹⁹⁰ Sam Stijić se, pak, ubrzo prometnuo u najglasnijeg propagatora SDK u Osječkoj oblasti. Upravo u razdoblju između atentata i Radićeve smrti govorio je na više skupova. Primjerice, istupio je na pouzdaničkom sastanku SDS-a i HSS-a u Dalju 29. srpnja 1928., gdje je govorio o poreznoj nejednakosti i drugim oblicima neravnopravnosti „prečanskih“ krajeva,¹⁹¹ a zatim i na velikoj komemoraciji povodom Radićeve smrti, u Osijeku 22. kolovoza 1928.¹⁹² Upravne su ga vlasti i politički protivnici zbog oba istupa prijavili, nakon čega su prosvjetne vlasti naložile pokretanje disciplinskog postupka (vidi **Priloge 5 i 6**). U oba slučaja vlasti su odlučile povjerovati navodima iz optužnica, a potpuno zanemariti svjedoke čiji su iskazi išli u Stijićevu korist. Tako je poglavarstvo upravne općine Dalj nadležnom ministarstvu prosljedilo dokument pod nazivom „koncept zapisnika pouzdaničkog sastanka“ SDK u Dalju, a koji je, temeljem izjave svjedoka Vese Orsića, sastavljen nekoliko dana nakon samog sastanka. U njemu stoji kako je Stijić, pored ostalog, izjavio „da se ne bojimo njihove pretnje, već da ćemo zub za zub, glavu za glavu, ali ne jednu već dve i više za jednu“ i „da su 10 godina vučene naše pare za Srbiju i Beograd [i] u mesto zahvale ubiše nam 2 naša najmilija poslanika“.¹⁹³ Stijić je, očekivano, negirao tvrdnju o ekonomskom iscrpljivanju, napominjući kako neki od svjedoka uopće nisu niti bili na

¹⁸⁷ „Iz samostalne demokratske stranke – Rezolucija organizacije SDS u Pakracu“, *Riječ*, 24/1928, 181, 2.

¹⁸⁸ „Triumf seljačke demokracije u Pakracu“, *Riječ*, 24/1928, 280, 2.

¹⁸⁹ „Iz samostalne demokratske stranke – Uspjela politička turneja narodnog poslanika g. dra Milana Kostića“, *Riječ*, 24/1928, 296, 3.

¹⁹⁰ „Osječki odgovor naroda žandarmskoj vladi“, *Riječ*, 24/1928, 133, 2.

¹⁹¹ HDA, Osječka oblast (OO)/VŽ, Br. 30/Pov, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pov. br. 566, Poziv u predmetu: Stiić [sic!] Dr. Milan, prof. I. realne gimnazije u Oseku, disciplinsko postupanje od 20. septembra 1928.

¹⁹² HDA, OO/VŽ, Br. 30/Pov, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pov. br. 635, Izveštaj u predmetu: Palić Marko, prof. i Stijić Dr. Milan, profesor, disciplinski postupak od 18. oktobra 1928.

¹⁹³ HDA, OO/VŽ, Br. 30/Pov, Upravna opština Dalj/Poglavarstvo, Prijepis takozvanog koncepta zapisnika pouzdaničkog sastanka seljačko-demokratske koalicije u Dalju 29. srpnja 1928., koji je /navodno/ naknadno sastavljen 2. kolovoza 1928., a koji je na preslušanju u Dalju 22. listopada 1928. prvi predočio svjedok Veso Orsić, ratar iz Dalja.

sastanku, što su potvrdili gotovo svi drugi koji su dali iskaz.¹⁹⁴ Dijelovi iskaza jednog od ključnih svjedoka optužbe, seljaka Nikole Marinkovića iz Dalja, jednog od potpisnika ranije spomenute rezolucije Srba iz Dalja, nedvosmisleno upućuju da se radilo o zajedničkoj manipulaciji (vjerojatno) radikalskih načelnika općine i kotarskog predstojnika, a kako bi se eliminirao opasan politički protivnik:

„[Ernest Pascher, oblasni prosvjetni inspektor] Jeste li bili na tom sastanku? [Marinković] Jesam. [...] [Pascher] Jeste li čuli, da je on rekao, da su se 10 godina vukle naše pare za Beograd i Srbiju, a umjesto zahvale da nam ubiše dva naša najmilija predstavnika i zato da predlaže, da se od danas više ni jedna para neda? [Marinković] Može biti, da je on to kazao, ali ja ne mogu da se sjećam i ne mogu toga tvrditi. [Pascher] Na pitanje, kako da se ne sjeća tako važnih stvari, odgovora [Marinković] Da ne može da se sjeća tih stvari, nego se sjeća toga, da je Dr. Stijić rekao, da ćemo zub za zub, glavu za glavu, ali ne jednu nego dvije. [Pascher] Ali Vi ste potpisali tužbu ili zapisnik o tom sastanku. Kad je to bilo kad ste potpisali? [Marinković] Potpisao sam, ali nijesam znao da je to tužba. Gospodin načelnik [Dalja] rekao nam je, da g. [osječki] sreski poglavar traži, da se napiše po prilici, što se na tom sastanku govorilo. Onda kad su mi pročitali što su napisali, ja sam rekao, da jest tako po prilici, ali ja ne znam točno i ne marim mnogo za takove govore, nimalo. Bilo je to prije jedno pet-šest nedjelja.“¹⁹⁵

Stijić je potom nastupio na komemoraciji u Osijeku, a neki detalji njegova govora postali su predmet nove istrage. No, i prije njezina početka premješten je iz Osijeka u Veliku Kikindu, što su vlasti obrazložile „potrebama službe“, a tisak SDS-a, s pravom, primjerom političkog progona. Nekako istovremeno, u Donji Lapac premješten je još jedan istaknuti osječki samostalni demokrat, kotarski sanitarni referent i liječnik Prokopije Uzelac.¹⁹⁶ I drugi prvaci SDS-a, dosljedni političari SDK, bili su žrtve represije. U Slatini je u prosincu 1928. zatvoren tamošnji čelnik SDS-a Miloš Radančević, navodno jer je htio organizirati neprijavljenu političku skupštinu. Zanimljivo je spomenuti da je Radančević, inače u kumskim odnosima s Markovićem, potonjem zamjerao teze

¹⁹⁴ HDA, OO/VŽ, Br. 30/Pov, Zapisnik sa saslušanja Milana Stijića od 15. oktobra 1928., Zapisnik sa saslušanja Marka Medvidovića od 30. listopada 1928., Zapisnik sa saslušanja Stanka Savića od 30. listopada 1928., Zapisnik sa saslušanja Vlade Panišića od 30. listopada 1928., Zapisnik sa saslušanja Stjepana Čmelika od 8. studenog 1928.

¹⁹⁵ HDA, OO/VŽ, Br. 30/Pov, Zapisnik sa saslušanja Nikole Marinkovića od 27. oktobra 1928.

¹⁹⁶ „Vijesti iz Osijeka – Progona samostalnih demokrata“, *Riječ*, 24/1928, 230, 4.

o novoj ugroženosti srpstva: „Jeste, kume, ugroženo, ali od ovog režima, a ne od onih, koje režimlje ubijaju!!!“¹⁹⁷

Stvarnu političku snagu SDS-a u vremenu koalicije s HSS-om (do uvođenja diktature u siječnju 1929.) nikad nećemo saznati jer se u tom razdoblju nisu održavali niti oblasni niti skupštinski izbori, čiji bi rezultati omogućili daleko potpuniju sliku negoli to pružaju navedeni primjeri. Ovako, može se zaključiti kako su dosljedni unitaristi odlučili ili napustiti stranku (Marković), ili se pasivizirati (primjerice, nisam uspio pronaći niti jedan Palečekov istup tijekom 1928.), ili su, pak, nastojali SDS povratiti na ranije pozicije (Popović). Čini se kako se s nešto većom vjerojatnošću može zaključiti da je SDS počeo gubiti podršku monarhističkih pristaša u redovima srpskog seljaštva (dobrovoljci).

Zaključak

Samostalna demokratska stranka u Slavoniji i Srijemu u posljednje se četiri i pol godine parlamentarnog režima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca uspjela nametnuti kao važan politički čimbenik. Na području Virovitičke i Požeške županije bila je u stalnoj borbi s radikalima za mjesto druge političke snage, dok je za njima zaostala na području Srijemske županije. No, nije se uspjela približiti Radićevoj stranci, koja je u promatranom razdoblju zadržala mjesto dominantne političke stranke. U odnosu, pak, na stranku iz koje je proizašla, odnosno Demokratsku stranku, može se zaključiti da je u svoje redove privukla većinu članstva i pristaša nekadašnjih jedinstvenih demokrata.

Samostalna demokratska stranka u Slavoniji i Srijemu počivala je na podršci srpskih biračkih masa. To je, s jedne strane, značilo kako stranka nije uspjela do kraja afirmirati svoju unitarnu jugoslavensku političku platformu, jer je bilo očito kako ju većinski Hrvati odbijaju. Borba za naklonost srpskih birača prirodno ju je vodila žestokim političkim sučeljavanjima s radikalima, koja su koalicije dviju stranaka na državnoj razini samo privremeno smirile. Istovremeno, pokazalo se da je Samostalna demokratska stranka u prvom redu politički predstavnik srpskog seljaštva slavonsko-srijemskog prostora, što je, pored radikala, značilo i sukobe sa sve jačim uplivom zemljoradnika. Različiti oblici parapolitičkog organiziranja, na kojima je jedinstvena Demokratska stranka uspješno radila prije stranačkog raskola (Seljačka vijeća, Savez dobrovoljaca i ORJUNA), u značajnoj su mjeri nadopunjavali, a time i jačali, snagu Samostalne demokratske stranke nakon proljeća 1924.

Dok su monarhizam i srpska biračka baza uvelike olakšali kratkotrajno koaliranje s radikalima 1925. (Nacionalni blok), dotle je bilo daleko manje

¹⁹⁷ Miloš Radančević, „Iz tamnice, kuće neobične“, *Naša sloga* (Sušak), 1/1928, 121, 2.

poveznih čimbenika između Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke (Seljačko-demokratska koalicija). Stranačko čelništvo i neki iskreni podupiratelji koalicije s Radićevom strankom (poput osječkog prvaka stranke Milana Stijića ili pakračkog paroha Danila Podunavca) nastojali su programske i ideološke razlike ublažiti isticanjem zajedničke ugroženosti i Hrvata i Srba „prečanskih“ krajeva. Ipak, drugi slavonsko-srijemski prvaci stranke (Svetislav Popović i Milenko Marković) u savezu s Hrvatskom seljačkom strankom vidjeli su preveliko narušavanje dogme o narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno opasnost za centralističku državu. Možda, stoga, nije pretjerano reći da je Aleksandrov nedemokratski čin preduhitrio (vjerojatni) raskol unutar Samostalne demokratske stranke.

Prilog 1.: Rezultati parlamentarnih izbora 1925. u Slavoniji i Srijemu¹

a) Izborni okrug Virovitica

Izborni kotar	Birača	Glasača	NB	HRSS	SZ	NJS	DS	HPS	HSP	SPJ	HSSS
Valpovo	5.984	4.819	1.507	2.636	50	23	52	186	23	302	40
Virovitica	9.228	7.873	2.475	4.659	63	92	40	285	100	91	70
Donji Miholjac	6.184	5.380	900	4.125	20	21	32	202	17	24	39
Đakovo	11.834	9.810	1.492	6.774	121	434	356	422	28	104	79
Našice	11.188	9.386	2.670	5.793	210	80	124	123	27	248	112
Osijek (grad)	8.022	6.441	1.158	4.562	26	65	415	64	20	81	50
Osijek	8.006	6.760	3.349	2.774	310	130	46	55	30	49	47
Slatina	9.375	8.196	4.212	3.452	58	35	190	64	31	62	92
Ukupno (glasovi)	69.821	58.665	17.763	34.745	858	880	1.225	1.401	276	961	529
Ukupno (%)	/	/	30,8	58,9	1,3	1,5	2,1	2,4	0,5	1,6	0,9
Ukupno (mandati)	/	/	2	5	/	/	/	/	/	/	/

b) Izborni okrug Požega

Izborni kotar	Birača	Glasača	NB	HRSS	HPS	HSP	SZ	SPJ	RS	DS	HSSS	NRSD
Brod 1	7.539	6.049	725	4.455	94	51	24	96	239	134	32	199
Brod 2	8.824	7.282	684	6.000	135	16	24	31	58	72	14	250
Daruvar	8.070	6.748	2.282	3.401	57	18	26	26	60	83	15	180
Nova Gradiška	13.577	12.221	2.898	8.762	98	36	109	20	62	75	22	140
Novska	7.590	6.536	1.662	4.492	73	17	12	13	57	70	25	115
Pakrac	9.099	7.657	3.390	2.923	53	30	31	30	76	136	56	933
Požega	14.409	12.187	2.760	8.463	325	23	29	100	140	139	60	145
Ukupno (glasovi)	69.108	58.680	15.000	38.379	835	191	255	316	692	709	224	1.962
Ukupno (%)	/	/	25,5	65,6	1,4	0,3	0,4	0,6	1,2	1,2	0,4	3,4
Ukupno (mandati)	/	/	2	5	/	/	/	/	/	/	/	/

¹ Statistika izbora, 86-87., 96-102.

c) Izborni okrug Srijem

Izborni okrug	Birača	Glasača	SDS	HRSS	NRS	SS	SD	SZ	HPS	NjS	HSP	NRSd	DS	HNS
Vinkovci	12.366	10.481	641	7.142	1.730	43	42	33	212	332	27	39	162	76
Vukovar	11.611	9.935	970	3.085	4.720	73	48	164	284	414	39	20	17	66
Županija	9.725	8.260	811	6.134	837	37	33	21	192	71	38	10	16	57
Zemun	13.667	10.159	1.625	767	6.043	38	191	309	49	952	22	24	104	34
Ilok	7.640	6.443	289	1.845	3.378	105	440	65	36	199	7	14	29	37
Irig	6.836	5.791	548	463	4.055	30	443	54	19	15	23	22	98	21
Mitrovica	11.495	9.557	855	710	6.305	211	332	805	33	219	11	14	39	23
Ruma	13.288	10.779	1.424	1.981	4.720	104	747	187	100	1.302	45	31	90	50
Stara Pazova	15.833	13.165	1.707	2.715	6.087	80	115	285	70	1.368	38	419	223	53
Šid	8.930	7.622	654	2.517	3.254	25	494	84	227	265	15	15	63	20
Ukupno (glasova)	111.391	92.192	9.524	27.359	41.129	745	2.885	2.007	1.222	5.137	265	608	841	437
Ukupno (%)	/	/	10,3	29,8	44,6	0,8	3,1	2,2	1,3	5,5	0,3	0,7	0,9	0,5
Ukupno (mandata)	/	/	1	3	6	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Kratice: NB – Nacionalni blok, HRSS – Hrvatska republikanska seljačka stranka, SZ – Savez zemljoradnika, NjS – Njemačka stranka, DS – Demokratska stranka, HPS – Hrvatska pučka stranka, HSP – Hrvatska stranka prava, SPJ – Socijalistička partija Jugoslavije, HSSS – Hrvatska samostalna seljačka stranka, RS – Radnička stranka (KPJ – Komunistička partija Jugoslavije), SD – Socijalno-demokratska stranka (SPJ), HNS – Hrvatska narodna stranka, SS – Srpska stranka, NRSd – Narodna radikalna stranka (disidenti).

Prilog 2: Rezultati oblasnih izbora 1927. u Osječkoj i Srijemskoj oblasti¹

Izborni kotar	SDS	HSS	NRS	SDSd	SZ	DS	NRSd	HPS	HSP	HFSS	HB	LNN	SPJ	KPJ
Đakovo	518	4.004	940	/	/	596	/	815	/	319	180	/	/	/
Donji Miholjac	315	1.768	206	118	/	225	/	/	/	301	/	91	/	234
Našice	1.249	2.753	485	250	/	140	/	149	/	772	/	73	470	383
Osijek (grad)	172	393	1.089	/	/	162	116	/	59	2.027	/	108	64	1.034
Osijek	817	1.149	1.395	/	263	345	317	/	/	259	65	101	/	91
Slatina	1.577	1.074	923	1.023	/	292	/	429	/	291	/	/	/	/
Valpovo	374	1.568	/	/	/	175	/	162	/	296	/	34	349	137
Virovitica (grad)	/	447	188	/	/	/	/	/	267	/	/	/	/	128
Virovitica	1.030	2.704	699	119	/	251	/	/	/	/	/	/	/	190
Brod (grad)	189	518	11	/	/	/	/	/	/	253	/	341	/	426
Brod	855	5.829	298	/	/	/	/	302	/	311	/	511	/	164
Daruvar	1.816	2.577	798	/	/	/	/	58	/	228	/	/	/	274
Nova Gradiška	1.318	6.087	880	/	236	/	/	347	/	725	/	/	/	/
Novska	770	3.459	650	/	/	/	/	171	/	140	/	/	/	/
Pakrac	2.131	2.035	1.044	/	/	140	/	54	/	237	/	/	/	172
Požega (grad)	49	257	86	/	/	/	/	267	/	183	/	/	58	39
Požega	1.428	4.937	795	/	/	/	/	741	/	180	/	161	239	/
Ukupno (glasova)	14.608	41.559	10.487	1.510	499	2.326	433	3.495	326	6.522	245	1.420	1.180	3.272
Ukupno (mandata)	8	38	2	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0

¹ „Rezultati oblasnih izbora u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Vojvodini i Crnoj Gori“, *Hrvat*, god. 8/27, br. 2199, 1., Konačni rezultat izbora u osječkoj oblasti“, *Hrvatski list*, god. 8/1927., br. 24, 2., „Oblasni izbori u virovitičkoj županiji“, *Hrvatski list*, god. 8/1927., br. 27, 4.; „Oblasni izbori u požeškoj županiji“, *Hrvatski list*, god. 8/1927., br. 28, 4.; „Oblasni izbori u bjelovarsko-križevačkoj županiji“, *Hrvatski list*, god. 8/1927., br. 29, 4.; „Rezultat izbora u srijemskoj oblasti“, *Hrvatski list*, god. 8/1927., br. 24, 2.

Ostalo*	7.607	29.428	1.780	/	/	64	164	830	1.919	1.616	/	132	103	/
Ostalo (mandata)	3	21	0	/	/	0	0	0	0	0	/	0	0	/
Ukupno (glasova)	22.215	70.987	12.267	1.510	499	2.390	597	4.325	2.245	8.138	245	1.552	1.283	3.272
Ukupno (mandata – Osječka oblast)	11	59	2	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0
Ukupno (mandata – Srijemska oblast)	6	11	20	/	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Ukupno (mandata)	17	70	22	1	1	0	0	1	0	4	1	0	0	0

* Područja Bjelovarsko-križevačke županije koja su ušla u sastav Osječke oblasti.

Kratice: SDS – Samostalna demokratska stranka, HSS – Hrvatska sejačka stranka, NRS – Narodna radikalna stranka, SDSd – Samostalna demokratska stranka (disidenti), SZ – Savez zemljoradnika, DS – Demokratska stranka, NRSd – Narodna radikalna stranka (disidenti), HPS – Hrvatska pučka stranka, HSP – Hrvatska stranka prava, HFSS – Hrvatska federalistička sejačka stranka, HB – Hrvatski blok, LNN – Lista Nikole Nikića, SPJ – Socijalistička partija Jugoslavije, KPJ – Komunistička partija Jugoslavije.

Prilog 3: Rezultati parlamentarnih izbora 1927. u Slavoniji i Srijemu¹

a) Izborni okrug Požega:

Izborni kotar	Birača	Glasača	SDS	HSS	NRS	DS	SZ	HPS	HB	SPJ	KPJ	NHS	SS
Nova Gradiška	13.635	9.757	1.051	5.710	1.276	126	270	414	620	44	88	126	32
Daruvar	8.198	5.501	1.046	2.451	807	116	634	59	188	39	140	15	6
Brod 1	7.196	5.566	548	2.778	376	47	53	118	307	44	406	867	22
Brod 2	9.156	6.647	458	3.735	561	190	57	250	265	30	186	917	12
Pakrac	9.185	5.969	1.660	1.772	1.071	169	775	93	246	56	93	20	15
Požega	14.786	9.525	1.620	4.250	1.186	73	102	986	497	258	237	259	29
Novska	7.636	6.015	825	3.308	1.324	115	54	143	170	11	58	5	3
Ukupno	69.772	48.980	7.207	24.004	6.601	836	1.945	2.063	2.293	509	1.208	2.209	119
Ukupno (%)	/	/	14,7	49,0	13,5	1,7	4,0	4,2	4,7	1,0	2,5	4,5	0,2
Ukupno (mandata)	/	/	1	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0

¹ HDA, ZO/VŽ, Rezultati skupštinskih izbora 1927., bez nadnevka.

b) Izborni okrug Virovitica:

Izborni kotar	Birača	Glasača	SDS	HSS	NRS	DS	SZ	NRSd	HPS	HB	NHS	SPJ	KPJ	NjS
Našice	11.362	7.922	1.170	2.907	851	502	291	53	182	919	19	406	455	167
Osijek	16.860	11.961	1.195	1.263	3.018	1.145	562	85	188	2.277	97	417	1.332	388
Đakovo	12.412	7.811	332	3.354	694	1.096	85	380	680	453	27	44	108	559
Donji Miholjac	6.372	4.443	291	1.900	417	970	133	21	72	308	13	14	170	42
Virovitica	9.564	6.899	959	2.675	893	915	243	51	98	447	23	56	409	130
Valpovo	6.346	4.228	360	1.794	410	365	71	41	159	356	13	346	224	90
Slatina	9.760	6.621	1.386	1.924	947	604	861	60	328	275	7	40	101	90
Ukupno	72.592	49.885	5.693	15.907	7.230	5.597	2.246	994	1.707	5.035	187	1.003	2.799	1.495
Ukupno (%)	/	/	11,4	31,9	14,5	11,2	4,5	2,0	3,4	10,1	0,4	2,0	5,6	3,0
Ukupno (mandata)	/	/	0	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0

c) Izborni okrug Srijem:

Izborni okrug	Birača	Glasača	SDS	HSS	NRS1	NRS2	NRS3	NRS4	DS1	DS2	SZ	HPS	HB	HRS	NHS	SPJ	KPJ	SS	NjS
Vinkovci	12.545	9.427	946	4.442	1.697	211	30	18	65	8	47	364	382	36	370	47	80	20	662
Vukovar	12.748	9.968	1.652	748	3.172	459	41	514	96	13	545	271	865	22	356	52	243	27	592
Županja	9.785	7.176	465	4.005	986	192	15	27	83	17	24	144	554	162	357	22	23	16	84
Ukupno (mandata)	/	/	3	3	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kratice: SDS – Samostalna demokratska stranka, HSS – Hrvatska seljačka stranka, NRS – Narodna radikalna stranka, DS – Demokratska stranka, SZ – Savez zemljoradnika, HPS – Hrvatska pučka stranka, HB – Hrvatski blok, SPJ – Socijalistička partija Jugoslavije, KPJ – Komunistička partija Jugoslavije, SS – Srpska stranka, NRSd – Narodna radikalna stranka (disidenti), NRS1 – Narodna radikalna stranka (prva lista), DS1 – Demokratska stranka (prva lista), NHS – Nezavisna hrvatska seljačka stranka, HRS – Hrvatska republikanska stranka.

Prilog 4: Samostalna demokratska stranka na lokalnim izborima (gradovi, trgovišta i kotarska središta) u Slavoniji i Srijemu 1924.-1929.

Mjesto	Datum održavanja	SDS	HSS	HFSS	HZ	HPS	DS	NRS	KPJ	SPJ	Koalicije	Ostali
Belišće	2. 10. 1927. ¹	/	/	/	/	/	/	5	/	7	/	/
Brod na Savi	29. 11. 1925. ²	2	/	/	/	/	/	3	3	/	HSS/HSP/HZ/HPS/DS 10	4
	31. 1. 1926. ³	2	9	3	/	/	/	3	5	/	/	2
	13. 12. 1925. ⁴	/	/	/	/	/	/	/	/	/	SDS/NRS 1; HZ/HSS/HSP 2	/
Donji Miholjac	11. 7. 1926. ⁵	3	/	/	/	/	/	1	/	/	HSS/HFSS/HSP 7	1
	listopad 1927. ⁶	2	5	2	/	/	/	1	/	/	/	2
	2. 10. 1927. ⁷	1	8	/	/	/	3	1	1	/	/	2
Đakovo	14. 3. 1926. ⁸	/	7	2	/	2	4	1	/	/	/	2
	2. 10. 1927. ⁹	/	9	2	/	/	/	/	/	/	/	7
	22. 5. 1928. ¹⁰	/	9	1	/	2	3	3	/	/	/	/
	16. 12. 1928. ¹¹	0	15	/	/	1	/	2	/	/	/	/

¹ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 282, Iskaz novoizabranih općinskih odbornika [u kotaru Valpovo] od 31. ožujka 1928.

² „Općinski izbori u Slavonskom Brodu“, *Jug*, god. 8/1925., br. 52, 2.

³ „Općinski izbori u Brodu na Savi“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 27, 3.; „Rezultat gradskih izbora u Brodu n. S.“, *Brodski glasnik* (Brod na Savi), god. 1/1926., br. 5, 1.

⁴ „Općinski izbori u Daruvaru“, *Riječ*, god. 21/1925., br. 287, 1.

⁵ „Iz samostalne demokratske stranke – Silan uspjeh SDS na općinskim izborima u Daruvaru“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 157, 3.

⁶ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 211, Iskaz o rezultatu općinskih izbora god. 1927. u srezu Daruvar od 10. travnja 1928.; Iskaz novoizabranih općinskih odbornika od 10. travnja 1928.

⁷ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 215, Iskaz o uspjehu općinskih izbora na dan 2. oktobra 1927. na području sreza Donji Miholjac od 4. oktobra 1927.

⁸ „Općinski izbori u Đakovu“, *Narodna obrana* (Đakovo), god. 7/1926., br. 11, 2.

⁹ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 218, Iskaz o rezultatu općinskih izbora na području sreza Dijačkovačkog dana 2. listopada 1927.

¹⁰ „Vijesti iz Đakova i okolice – Općinski izbori“, *Narodna obrana*, god. 9/1928., br. 17, 3.

¹¹ „Izbori u Đakovu“, *Hrvatska obrana*, god. 24/1928., br. 51, 3.

Ilok	22. 8. 1926. ¹²	1	/	/	/	/	/	/	1	2	1	/	13
Lipik	listopad 1927. ¹³	/	7	/	/	/	/	/	1	/	/	/	4
Našice	5. 10. 1927. ¹⁴	/	7	/	/	/	/	5	/	/	/	/	6
Nova Gradiška	13. 12. 1925. ¹⁵	4	5	/	/	/	/	/	2	/	/	/	2
	9. 10. 1927. ¹⁶	4	7	4	/	/	/	/	2	/	/	/	1
Novska	31. 1. 1926. ¹⁷	2	6	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4
	listopad 1927. ¹⁸	/	4	/	/	/	/	/	1	/	/	/	7
Orahovica	5. 10. 1927. ¹⁹	/	/	9	/	/	/	/	8	1	/	/	/
Osijek	13. 3. 1927. ²⁰	1	2	15	/	1	/	/	10	7	/	/	4
	6. 11. 1927. ²¹	/	1	13	/	3	/	/	11	6	/	DS/SDS/SZ/NRS (d) 2	4
Pakrac	listopad 1927. ²²	4	2	1	/	/	/	/	1	2	/	/	2
Petrovaradin	siječanj 1928. ²³	3	10	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7

¹² „Općinski izbori u Iloku“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 193, 1.

¹³ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 257, Iskaz novo izabranih općinskih odbornika od 3. travnja 1928.

¹⁴ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 248, Spisak o rezultatu općinskih izbora u srezu Našice od 5. oktobra 1927.

¹⁵ „Naši dopisi - Općinski izbori u Novoj Gradiški“, god. *Jug*, 8/1925, br. 54, 1-2.

¹⁶ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 249, Iskaz o općinskim izborima kotara Novogradiškog od 9. oktobra 1927.

¹⁷ „Izbor općinskog zastupstva u Novskoj“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 27, 3.

¹⁸ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 252, Iskaz novo izabranih općinskih odbornika [u kotaru Novska] od 2. travnja 1928.

¹⁹ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 248, Spisak o rezultatu općinskih izbora u srezu Našice od 5. oktobra 1927.

²⁰ Dragiša Jović, „Građanske stranke u političkom životu Osijeka 1918.-1929.“, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, (Osijek, 1996), 318.

²¹ „Posle jučerašnjih izbora“, *Straza*, god. 9/1927, br. 251, 1.; Jović, „Građanske stranke“, 319.

²² HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 257, Iskaz novo izabranih općinskih odbornika od 3. travnja 1928.

²³ „Općinski izbori u Srijemu“, *Riječ*, god. 24/1928, br. 26, 5.

Požega	12. 7. 1925. ²⁴	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	HZ/HSS/HPS 15; SDS/NRS/DS 5; SPJ/KPJ 2	2
Slatina	listopad 1927. ²⁵	1	12	/	/	/	/	2	1	8	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Srijemska	5. 8. 1925. ²⁶	3	7	/	/	/	/	/	/	10	/	/	/	/	/	/	/	/	4
Mitrovica	siječanj 1928. ²⁷	5	/	/	/	/	/	/	/	5	1	1	/	/	/	/	/	HSS/HFSS 5	8
Stara Pazova	22. 4. 1928. ²⁸	/	/	/	/	/	/	/	/	4	/	/	/	/	/	/	/	/	14
Valpovo	19. 10. 1924. ²⁹	4	/	/	/	/	7	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	11. 4. 1926. ³⁰	4	3	4	/	/	/	/	/	0	/	/	/	/	/	/	/	/	2
	2. 10. 1927. ³¹	/	3	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	DS/SDS 3	/
Vinkovci	6. 9. 1925. ³²	2	5	/	4	1	/	1	/	6	2	/	/	/	/	/	/	/	4
Virovitica	13. 4. 1924. ³³	/	/	/	/	4	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	SDS/DS 1; Hrvatski blok 6	1
	15. 1. 1928. ³⁴	/	10	/	/	/	/	/	/	7	/	/	/	/	/	/	/	Hrvatski blok 6; HSS/SDS 10	/
	?? ³⁵	/	/	/	/	/	/	/	1	7	/	/	/	/	/	/	/	/	/

²⁴ „Naši dopisi - Obavljeni izbori u Požezi“, *Riječ*, god. 21/1925., br. 161., 4.

²⁵ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 261, Iskaz novo izabranih općinskih odbornika [u kotaru Slatina] iz ožujka 1928.

²⁶ „Rezultat gradskih izbora u Mitrovici“, *Srbija*, god. 7/1925., br. 58, 1.

²⁷ Općinski izbori u Srijemu“, *Riječ*, god. 24/1928, br. 26, 5.

²⁸ „Općinski izbori u St. Pazovi“, *Riječ*, god. 24/1928, br. 106, 3.

²⁹ „Gradska kronika - Općinski izbori u Valpovu“, *Jug*, god. 6/1924., br. 43, 3.

³⁰ „Sjajan uspjeh SDS u Valpovu“, *Riječ*, god. 22/1926, br. 85, 3.; „Općinski izbori u Valpovu“, *Jug*, god. 9/1926., br. 15, 2.

³¹ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 282, Iskaz novoizabranih općinskih odbornika [u kotaru Valpovo] od 31. ožujka 1928.

³² „Općinski izbori u Vinkovcima“, *Riječ*, god. 21/1925., br. 208, 2.

³³ „Širom Slavonije – Gradski izbori u Virovitici“, *Hrvatski list*, god. 5/1924, br. 91, 3.

³⁴ „Gradski izbori u Virovitici“, *Hrvatski list*, god. 9/1928, br. 16, 2.

³⁵ „Rezultat izbora u Virovitici“, *Hrvatski seljački narod* (Zagreb), god. 4/1928, br. 3, 7.

Vukovar	23. 8. 1925. ³⁶	1	/	/	/	/	/	5	/	/	Hrvatski blok 14	2
	21. 3. 1926. ³⁷	3	4	8	/	/	/	5	2	/	/	2
Zemun	21. 3. 1926. ³⁸	6	4	2	/	/	/	8	/	1	/	11

Kratice: SDS – Samostalna demokratska stranka, HSS – Hrvatska seljačka stranka, HZ – Hrvatska zajednica, HFSS – Hrvatska federalistička seljačka stranka, HPS – Hrvatska pučka stranka, DS – Demokratska stranka, NRS – Narodna radikalna stranka, KPJ – Komunistička partija Jugoslavije, SPJ – Socijalistička partija Jugoslavije, HSP – Hrvatska stranka prava, SZ – Savez zemljoradnika, NRS(d) – Narodna radikalna stranka (disidenti).

³⁶ „Naši dopisi - Gradski izbori u Vukovaru“, *Riječ*, god. 21/1925., br. 198, 4.

³⁷ „Pobjeda SDS u Zemunu i Vukovaru“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 67, 3.

³⁸ „Pobjeda SDS u Zemunu i Vukovaru“, *Riječ*, god. 22/1926., br. 67, 3.

Prilog 5: Prijepis govora Milana Stijića u Osijeku 22. kolovoza 1928.¹

Sadržaj govora profesora dra. Milana Stijića

U doba najveće neizvesnosti, u jeku napete narodne borbe, kad čitavi prečanski svet drhti i strepi za život od najvećih Slavena, u tom času zvono sa zagrebačke katedrale objavljuje smrt toga velikog čovjeka. Zvoni zvono s katedrale i po celoj našoj otadžbini, gde ima Hrvata i Srba, koji saosećaju sa Hrvatima, to zvonjenje zvona slilo se u jednu jezivu, bolnu i užasnu harmoniju. Seljaci su zadrhtali, osećaji zamrli, mišljenje prestalo. U svim našim krajevima kroz noć prohujao je glas o smrti njegovoga velikog vodje Stjepana Radića. Za vječna vremena ugasio se je život toga velikog čovjeka, život pun širine i borbe, život pun znanja i kršćanske ljubavi za svoj Dom i rod, život pun vere u konačnu lepu budućnost svoje napaćene Hrvatske.

Hrvati kroz cijelu historiju nikada nisu bili mezimci te historije. Vjekovima bila im je feudalna knuta, trpili su užasan nečovečanski tudjinski sistem, ali kroz cijelu tu historiju sačuvali su svoju individualnost, sačuvali su svoje hrvatstvo, da ga nakon nekoliko vjekova upletu u venac jedinstva hrv. srp. slov [hrvatsko – srpsko – slovenskog]. I upravo u času, kada je to pitomo i duboko osećajno hrvatstvo u kušnji između ubojitog metka Puniše Račića s jedne strane i svoje časti i obraza s druge strane i kada su sva srca nas prečana bila uprta k njemu Stjepanu Radiću, u taj čas neumitna smrt preseca nit njegova života. Historija je blagopokojnom Stjepanu Radiću bila namjenila jednu vanredno tešku ali za to time časniju misiju. On je imao da iz prosvetnoga i kulturnoga rada izvuče hrvatski narod, da ga ekonomski digne, da ga duševno ujedini i tako složna i ujedinjena povede lepšoj i boljoj budućnosti. I Stjepan Radić vršio je tu svoju misiju predano, muški i sa samopregorom upravljajući maleni hrvatski brodić i vodeći ga kroz sve bure i oluje. Vodio ga je jednim talentom, kakvim nemate primera u historiji, jer se u tom talentu ujedinio državnik, političar, govornik, učitelj, pjesnik i vodja. Blag, milostiv i uvek vedar Radić je 40 godina vladao dušama milijona naroda. S njim su saosećali, patili, klekali, dizali, ustrajali i borili se. U njemu je bila nada. On je dizao, on je hrabrio, on je korio, on je milovao. I samo tako možemo da razumijemo, da je tako bezgranično voljen, da su milijoni zajauknuli na vest o smrti svoga vodje. Božjom providnošću s ovoga svijeta odlazi jedan čovjek. U Stjepanu Radiću gubi naša država svoga velikoga državnika, a hrvatski narod gubi svoga velikoga sina, pravog svoga Bogom izabranog vodju, koji je cio svoj vijek posvetio životu i radu za svoju napaćenu Hrvatsku. Dok gospoda, zavadjena deklamiraju o staroj prošloj slavi, dok nazdravljaju velikoj Hrvatskoj, hrvatski

¹ HDA, OO/PO, Br. 30/Pov, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pov. br. 635, Sadržaj govora profesora dra. Milana Stijića [od 22. kolovoza 1928.], 3. januara 1929.

seljak napušta svoju grud u dom preko Oceana traži zarade i hljeba. Stjepan Radić uočava ove teške momente, uočava ovu kulturnu i prosvetnu zaostalost svoga naroda i uzima za prvi i najglavniji cilj, da organizira svoj narod i da ga prosvetno digne i ujedini. Ide od sela do sela, gde peške, gde seljačkim kolima, preko svoje Hrvatske zaspale i resignirane. I dok su njegovi vršnjaci studenti u tim noćnim časovima spavali ili zabavljali se on je daleko negdje u zabitnom selu u kakvoj maloj zabačenoj potleušici okružen napaćenim licima seljaka, žena i dece, on je tamo duboko u noć govorio o seljaku, čovjeku, patniku, koji ne zna svoga mesta i nije svestan svoje snage. Taj njegov rad nije mogao da izbjegne budnom oku tuđinske vlasti i ona ga je gonila, pa je Stjepan Radić veći dio svoga života proveo za svoj narod u tamnicama, ali što su ga više gonili, narod se jače oko njega okupljao, grlio i poštivao, jer mu je Radić stvorio oči i jer ga je on spremio za ove velike dane. U njega je narod, onaj široki narod sela i grada, predano verovao i njemu se poveravao, jednom dubokom, iskrenom i spontanom verom, verom dece svoga roditelja.

I eto sada je taj prorok, otac, učitelj i vodja nestao. Nestao je mučki ubijen u državnom hramu, u parlamentu i ubijen je ne u borbi protiv države, nego u borbi za jednu bolju, pravedniju upravu u svim područjima javnoga života. Ubijen je u času, kada je bratsku ruku pružio Slovencima, prečanskom Srbinu i srbijanskom čestitom seljaku, da zajednički izvojuju jednu lepu i mirniju budućnost. U času, eto, kada on sa Svetozarom Pribićevićem pokreće orijašku narodnu snagu za ravnopravnost, za jednakost i slobodu građansku, za dostojanstvo čovjeka, za veličinu ove otadžbine i za sjaj kraljevske krune. U tom času sručuje se u grudi Stjepana Radića ubojni metak i on se ruši kao orijaški hrast, da još jednom obuhvati svojim granama svoj celokupni narod, koji je toliko volio i za koji je eto i život položio. Uništeno je njegov tijelo, ali ostaje njegovo djelo, njegov duh, koji će nas verno ujedinjene i udružene u seljačko-demokratskoj koaliciji voditi, konačnom cilju: pobjedi pravde i jednakosti, pobjedi poniženih i uvredjenih.

I mi samostalci, napose Srbi prečanskih krajeva duboko i iskreno suojećamo u ovoj velikoj boli braće Hrvata, učvršćujući historijski amanet, da samo u slozi i ljubavi, rame uz rame, srce uz srce, združeni i vjerni možemo koracati k sreći, napredku i ljepšoj budućnosti našeg naroda i otadžbine. Zalažući u ovoj odsudnoj borbi na strani Hrvata vjernost za vjernost mi samostalci, naročito prečanski Srbi mislimo, da ćemo se sjeni velikoga pokojnika najbolje odužiti na taj način, ako podjemo dalje stopama, koje su naši najbolji sinovi nama pokazali, putem ljubavi i bratstva, vjernosti i iskrenosti.

Eto ugasio se jedan život, koji je 40 godina pokazivao jedan obilan plodan rad u svim razmerima i u svim oblicima. Za punih 40 godina Radić je trošio misli, neštedimice prosipao svoje duhovne iskre, da se nakon njegove smrti iz tih iskra razvije plamen ljubavi i poštenja, za sve one velike žrtve,

koje je on doprinomio za svoj narod. Stjepan Radić je probudio hrvatskog seljaka. Stjepan Radić bio je onaj, koji je ime hrvatsko pronio celim svetom i koji je nosio i donosio i zasadjavao u svome narodu sve plemenite i kulturne zasade kulturnoga zapada. Za Radića, spremna na svaku žrtvu, svaka žrtva bila je malena, ali ju je trebalo dati za svoj napaćeni narod. Najposlije za tu svoju napaćenu Hrvatsku, za taj svoj toliko ljubljani narod dao je poslednje, što je mogao dati: dao je svoj život.

Radić nam je namro jednu ogromnu i bogatu baštinu. Na nama je da je čuvamo pametno i razumno i da je slavom ovenčanu možemo predati svojem potomstvu. Gde god ima Hrvata, spominje se i spominjat će se uvek ime Stjepana Radića, pa ako i za koga, a to vrijede za Stjepana Radića oni divni stihovi velikoga srpskoga pjesnika Njegoša koji kaže: „Blago onom, koji dov'jek živi, imao se rašta i roditi“.

Prilog 6: Zapisnik sa saslušanja Milana Stijića od 20. prosinca 1928.¹

Z A P I S N I K

Spisan dne 20. prosinca 1928. u uredovnici Prosvjetnoga odjeljenja kod velikoga župana osječke oblasti u Osijeku, o preslušanju profesora Dr. Milana Stijića u državnoj gimnaziji u Vel.² Kikindi u predmetu akta Ministarstva prosvjete Pov. broj 635. od 18. listopada 1928.

P r i s u t n i:

- 1./Profesor Dr. Milan Stijić u drž.³ gimnaziji u Vel. Kikindi
- 2./Guido Jeny, profesor i v. d.⁴ inspektora srednjih i stručnih škola kod Velikoga Župana osječke oblasti u Osijeku.
- 3./Josip Metzinger, učitelj vježbaonice, pridjeljen kao referent Prosvjetnom odjeljenju kod Velikoga Župana osječke oblasti u Osijeku.
- 4./Anica Heiszler, učiteljica dnevničarka pridjeljena na rad Prosvjetnom odjeljenju u Osijeku, kao perovodja.

Ime i prezime preslušnika: Milan Stijić, Dr. filozofije.

Rodjen: Dalj 1879., 11. juna.

Vjeroispovjest: Istočno-pravoslavna.

Bračno stanje: Oženjen, dvoje djece.

Zanimanje: Profesor u drž. gimnaziji u Vel. Kikindi, sada na dopustu u Osijeku.

Na slijedeća pitanja odgovora preslušnik:

[1] Jeste li Vi taj govor, koji Vam se pročitao, i prema izvještaju Ministarstva Vojske i Mornarice, Dženeralštabnog Odjeljenja Str. Pov. Dž. Ob. br. 3446. od 26. septembra 1928. u aktu Ministarstva Prosvjete Pov. Broj 635. od 18. oktobra 1928. održali skupštinu skupljenom mnoštvu dne 22. kolovoza 1928. s balkona hotela Central u Osijeku prigodom komemoracije i zadušnica za pok.⁵ narodnog poslanika Stjepana Radića?

¹ HDA, OO/PO, Br. 30/Pov, Zapisnik sa saslušanja od 20. prosinca 1928.

² Velikoj.

³ Državnoj.

⁴ Vršitelj dužnosti.

⁵ Pokojnog.

Jesam. Dali sam baš striktno ovim riječima iznio svoje mišljenje, ne sjećam se tačno, ali znam i priznajem da sam govorio u duhu ljubavi i sloge Srba i Hrvata, koja nam jedina može zagarantovati veličinu otadžbine i sjaj kraljevske krune.

[2] Priznajete li ispravnom reprodukciju toga Vašega govora u aktu Kr.⁶ redarstvenog povjereništva za grad Osijek Pov. br. 1938-1928. od 29. novembra 1928.? /Ta se reprodukcija daje prof. Dr. M. Stijiću daje čita./

Priznajem da sam u celosti održao ovaj govor, samo tumačim onaj pasus „Da su srca nas prečana bila uprta Stjepanu Radiću“ onamo, jer se borba političkih stranaka u Parlamentu počela svaćati u širokim masama kao borba između Hrvatsva i Srpstva. Kako je pok. Radić bio jedini autoritet kod Hrvata koji je bio kadar, pored svih poteškoća, da Hrvatski dio našega naroda priljubi otadžbini i to hrvatstvo uplete u vijenac jedinstva Srpsko-Hrvatsko-Slovenačkog, sva je pažnja u Prečanskim krajevima bila položena u držanje pok. Radića, koji je po našem mišljenju bio jedini kadar u ono vrijeme da zapriječi sve ono što bi bilo kadro da pomuti bratske odnose između Hrvata i Srba.

[3] Koji su Vas razlozi sklonuli, da održite taj govor?

Još kao srednjoškolac na Hrvatskoj gimnaziji na Sušaku doživio sam teške dane demonstracija protiv Srba 1903. god. ali blagodareći duhu koji je vladao u to vrijeme na tome zavodu kao i u Primorskim krajevima, da borba između Hrvata i Srba koristi samo našem zajedničkom neprijatelju, ja sam već tada osjetio duboku potrebu iskrene i bratske suradnje između Hrvata i Srba te je od tada cio moj politički nacionalni rad kojemu sam se predao već u višim razredima srednje škole bio u pravcu ovih ideja. Ideji Jedinstva Hrvata i Srba poslužio sam mnogo kao vođa Srpske sveučilišne omladine u Zagrebu, saradjujući u veliko sa braćom Hrvatima. Kao nastavnik književnosti u doba Svjetskoga rata na gimnaziji u Sušaku, dakle u užem ratnom području ja sam otvoreno propovjedaio ideju sloge i bratstva u omladini, a u građanstvu otpor protiv tudjinske vlasti zalažući u jednom tajnom najužem krugu vlastiti život u agitaciji za demoralisanje Austriske fronte na Soči. Na taj način ja sam sve više ulazio u politički život budući da mi to ni jedan zakon nije do sada uskraćivao, vodeći računa o tome da ne predjem granice dopustivosti radeći u duhu jedinstva državnog i narodnog, te saradjujući u svim patrijotskim udruženjima, pa i u samoj narodnoj odbrani kao član oblasnog odbora u Osijeku.

⁶ Kraljevskog.

Sticajem prilika postao sam vodja samostalno demokratske partije u Virovitičkom okrugu te sam kod poslednjih izbora i nosio listu iste stranke. Kako se samostalno-demokratska stranka u času smrti pok. Stjepana Radića nalazila u uskoj suradnji sa Hrvatskom seljačkom strankom, kojoj je vodja bio pok. g.⁷ Radić, to sam kao predsjednik izvršnog odbora SD Koalicije u Osijeku odao dužnu poštu umrlom vodji Hrvatske seljačke stranke. Tako sam održao i ovaj govor.

Znajući dobro raspoloženje Hrvatskog dela našega naroda u ovim krajevima poslije smrti pok. Radića htio sam naročito da naglasim kako moramo dobro paziti da se kod zločina izvršenog na Stjepanu Radiću ne bi borba i ogorčenje na pojedine političke stranke tumačili i iskorišćivali kao borba protiv države i Srba kao takovih. Ako sam svojim nastupom ikoliko doprineo kasnijem mirnom i veličanstvenom držanju masa u Hrvatskom delu našeg naroda, i dali je bilo u interesu državnom što ono silno ogorčenje nije krenulo nepoželjnim putem, smatram da sam izvršio jednu svoju ne samo stranačko političku nego u prvom redu državnu i nacionalnu dužnost.

[4] Jeste li Vi taj govor održali kao član ili funkcionar, reprezentant, izvršni organ Samostalno demokratske stranke ili Seljačko demokratske koalicije?

Održao sam ga kao funkcionar reprezentant mesne organizacije Samostalno demokratske stranke u Osijeku.

[5] Ko je i kada odlučio o tom, da Vi taj govor držite, i što je eventualno koji organ i stranački skup u tom pogledu zaključio, odredio ili udesio?

Kao govornika odredio me je klub samostalno demokratske stranke u Osijeku, kojemu sam tada bio predsjednik i predložio izvršnom odboru SD Koalicije u Osijeku na prihvata. Izvršni odbor SD Koalicije u Osijeku naročito je inzistirao da ja govorim, da mogu kao Srbin dati izraza raspoloženju naročito Srba članova samostalno demokratske stranke, te na taj način paralisati uverenje koje je moglo nastati u Hrvatskim narodnim masama da je Srpski deo našega naroda imao ikakva udela u ubistvu hrvatskih poslanika. Na spontani zahtjev svih članova izvršnog odbora primio sam se dužnosti da govorim, a drukčije nisam nikako uticao na stvari zaključak istoga odbora, niti kluba S.D.S. u Osijeku.

⁷ Gospodin.

[6] Kako Vi mislite, da se to slaže sa odredbama člana 95. zak.⁸ o drž.⁹ činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskoga reda iz god. 1903., t.j. kako se s tim članom slaže Vaš istup i reprezentiranje političke stranke? /Čita se čl. 95. zakona o činovnicima i čl. 93. ustava./

Održani govor svojom sadržinom jasno pokazuje da nema stranačko-političke tendencije što se isključuje već i tim da to nije bio nikakav stranačko-politički zbor S.D.K. niti koje druge političke stranke, već je to bila posmrtna komemoracija koju su organizovala gotovo sva osječka humana patriotska karitativna politička i vanstranačka društva i organizacije. Kako je zadaća ove komemoracije bila da se dade uobičajena pošta umrlome, to niti je moj govor imao niti je mogao imati, s obzirom na jednoдушnost, iako razlike publike, ikakvu političku partijsku tendenciju, već jedino da bude izraz dubokog pijeteta cjelokupnog prisutnog građanstva. Prema tome držim da moj govor ne kolidira sa sadržajem čl. 95. zakona o činovnicima, niti sa čl. 73. ustava.

[7] Smatrate li Vi održavanje svoga govora na rečenoj komemoraciji i političkim istupom u ime svoje stranke ili S.D.K.?

Održavanje govora ne smatram političkim istupom bilo koje stranke u stranačke svrhe već solidarisanjem sa celokupnim građanstvom, sa strane S.D.S. u Osijeku.

[8] Predstavljate li Vi i nadalje svoju političku stranku /S.D.S./ dotično S.D.K. i kako ?

Ne predstavljam jer sam se radi premještenja na gimnaziju u Vel. Kikindu odrekao svih stranačkih časti.

[9] Imadete li još štogod da kažete u tom predmetu?

Nemam.

Na pitanje u tom pogledu izjavljuje profesor dr. M. Stijić da je sve ovdje kazivao po najboljem svojem uvjerenju, da je dužan reći istinu, i da je pripravan za sve to odgovarati.

ZAKLJUČENO I POTPISANO!

⁸ Zakona.

⁹ Državnim.

Summary

“PRIBIĆEVIĆ’S MEN” – THE INDEPENDENT DEMOCRATIC PARTY IN SLAVONIA AND SYRMIA 1924-1929

In this paper the author analyses the activities of the Independent Democratic Party (SDS) in Slavonia and Syrmia from 1924 to 1929. The reader will be familiarised with the circumstances of the development of the party, the organization of the party’s infrastructure, the ethnic and social structure, the press and the results of parliamentary, regional and local elections. Although the Independent Democratic Party advocated the unitary dogma of a single Yugoslav nation, it was drew on the support of Serbian voters and constantly competed with the Radicals for the position of the most powerful Serbian party in the Slavonian-Syrmian territory.

The Independent Democratic Party in Slavonia and Syrmia managed during the last four and a half years of the parliamentary regime of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to make itself into a significant political factor. In the territories of the Virovitica and Požega County it was in a constant struggle with the Radicals for the position of the second most important political power, while in the territory of the Syrmian County it lagged behind the Radicals. However, it did not succeed in approaching Radić’s Party which during that period succeeded in keeping the position of dominant political party. With respect to the Democratic Party that it had emerged from, the conclusion can be drawn that it attracted the majority of the members and adherents of the former united Democrats.

The Independent Democratic Party in Slavonia and Syrmia drew heavily on the support of the Serbian electorate. On the one hand, this implies that the party had not entirely succeeded in affirming its unitary Yugoslav political platform, since it was evident that it was rejected by the Croats, the majority population. The struggle for the sympathy of the Serbian voters naturally led to fierce political confrontations with the Radicals, which were only temporarily calmed by the coalitions of the two parties at the level of the state as a whole. At the same time the Independent Democratic Party above all proved to be the political representative of the Serbian peasantry of the Slavonian-Syrmian area which implied confrontations with the Radicals and also with the ever-greater influence of farmers. Various forms of para-political organization on which the unique Democratic Party had been successfully working before the party split (Peasant Councils, Voluntary Association and the Organization of Yugoslav Nationalists) considerably supplemented and thereby strengthened the power of the Independent Democratic Party after spring 1924.

While monarchism and the Serbian electoral base considerably facilitated a short-term coalition with the Radicals in 1925 (National Block), the Independent Democratic Party and the Croatian Peasant Party (Peasant Democratic Coalition) shared lesser connecting features. The party leadership and certain sincere supporters of a coalition with Radić’s Party (the leader of the Party in Osijek, Milan Stijić or the Pakrac Orthodox priest Danilo Podunavac) endeavoured to ease the ideological and programme

differences by emphasizing the mutual menace to both the Croats and Serbs of the transiparian Serb areas. However, other Slavonian-Syrmian party leaders (Svetislav Popović and Milenko Marković) considered an alliance with the Croatian Peasant Party to be a great violation of the dogma of the national unity of Serbs, Croats and Slovenes or a threat to the centralistic state. Hence, it would be no exaggeration to state that Alexander's undemocratic act (probably) pre-empted a schism within the Independent Democratic Party.

Key words: Independent Democratic Party (SDS), Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS), Slavonia, Syrmia, political life

(Translated by *Mica Orban Kljajić*)

Marin Srakić

(*Đakovačko-osječka nadbiskupija, Đakovo*)

ĐAKOVAČKI INCIDENT 1930. GODINE

UDK 94(497.5 Đakovo)“1930“

Pregledni rad

Primljeno: 31. kolovoza 2014.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije nastala je 1. prosinca 1918. Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca, koja je obuhvatila područja Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije. Jedna od osnovnih ideja tog razdoblja, kojom su se mnogi zanosili, bila je ideja „jugoslavenstva“, čiji bi „korifej“ bio Josip Juraj Strossmayer, bosanski i srijemski biskup. Zbog srpskog hegemonizma i centralizma, u toj je mladoj državi odmah po njezinu utemeljenju došlo do napetosti, a vrhunac je bio atentat u beogradskoj Narodnoj skupštini, u kojem su - i od posljedica kojeg su - smrtno stradali Stjepan Radić i drugi hrvatski zastupnici, članovi Hrvatske seljačke stranke. O 25. obljetnici smrti biskupa Strossmayera jedna velika skupina Beograđana došla je na izlet u Đakovo, u namjeri da se pokloni „senima velikog Jugoslavena“. Tom prigodom održano je nekoliko govora u kojima se slavilo „Strossmayerovo jugoslavenstvo“. Pred vratima katedrale, u ime odsutnog biskupa Antuna Akšamovića, goste je pozdravio dr. Andrija Spiletak, generalni vikar. U govoru je, između ostaloga, rekao: *Ni sablje, ni kundaci ni glavnjače ne mogu da oplemene ljudska srca, niti da ih zagriju za uzvišena djela.* Te njegove riječi izazvale su veliko ogorčenje nekih prisutnih. Stvar je došla do političkih vlasti, tj. do bana Josipa Šilovića i ministra pravde, čak do Kralja, i zatražena je istraga. Intervenirao je biskup Akšamović, koji je s ministrom pravde dogovorio da dr. Spiletka ukori i ukloni sa službe direktora biskupijske kancelarije, i tako ga spasi od disciplinskog suda i kazne zatvora. Ovim radom želim *in extenso* osvijetliti događaj koji se zbio pred „Strossmayerovom“ đakovačkom katedralom 1930. godine, tj. za vrijeme Šestosiječanjske diktature - a koji je pao u zaborav - kada su neki biskupa Josipa Jurja Strossmayera veličali kao „začetnika“ jugoslavenstva i „proroka“ Jugoslavije. Glavni protagonist toga događaja bio je dr. Andrija Spiletak, generalni vikar Đakovačke biskupije. U oblikovanju građe koriste se, kao osnovni izvor, novine koje su zabilježile i komentirale događaj te dokumenti koji se čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Đakovu (Prilozi).

Ključne riječi: Andrija Spiletak, jugoslavenstvo, Strossmayer, diktatura kralja Aleksandra, gosti iz Beograda, novinski izvještaji, Antun Akšamović.